

VIKTOR ŽIVIĆ:

HRVATSKI BANOVI

ZAGREB

Naklada Josip S. Sokol

Kralj Zvonimir u crkvi sv. Marije u Biskupiji (sa fresko-slike J. Kljakovića)

PREDGOVOR

Historija hrvatskih banova je u neku ruku i historija same Hrvatske. Kao što učenjak iz okamine skeleta dolazi do zaključaka o životu i o dobi fosila koji je u njem živio, tako historičar iz suhoparnog kakvog fragmenta ili nabačene riječi pisanog spomenika zaključuje kakovu je ulogu ban mogao imati u stanovito historijsko doba. U povijesnim ispravama Bijele Hrvatske u X. vijeku prvi puta se spominje banska čast, a tu čast spominje i car pisac Konstantin Porfirogenet u svom znamenitom djelu »de administrando imperio«, koje se djelo smatra »Krsnim listom« Hrvata. Banovi se spominju u Dubrovniku, Bosni i u drugim hrvatskim krajevima. Banski ugled i bansku vlast najbolje ilustrira lik Dimitrije Zvonimira u 11. vijeku. Ban eto uzima sestru ugarskog kralja za ženu i kasnije postaje sam kraljem!

Poslije propasti hrvatskih kraljeva iz narodne dinastije i za personalne unije sa Ugarskom ličnost hrvatskih banova sve se više ističe.

Za tatarske provale za Bele III. (IV.) dižu se ponosno silhuete iz porodica Frankopana i Šubića. U to doba učini Bela III. (IV.) nove promjene u Hrvatskoj razdijelivši ju u dvije banovine hrvatsko-dalmatinsku i slavonsku.

Do koje je vlasti i ugleda došla banska čast krajem 13. vijeka pokazuje nam lik Pavla Šubića Bribirskog. On se ponaša kao pravi dinast. Ugarski kralj Andrija Mlečanin nudi mu Hrvatsku kao nasljedno leno, a napuljski preteđent bansku čast kao nasljednu. Ban Pavao sa svojim bratom Jurjem dovađja na ugarsko prijestolje Karla Roberta, a dubrovački historičar Orbini stavlja ga u red kraljeva.

Od Ivaniša Korvina pa do bana Petra Berislavića redjaju se banovi tuđinske krvi kao sjene svoje časti. Poniženu bansku čast uskrisi nanovo ju-

nački ban Petar Berislavić, vesprimski biskup, rođen u Trogiru. S njime se započinje borba na život i smrt.

Promatrajući historiju hrvatskoga naroda od prvih početaka pa do dana današnjega, vidjet ćemo da je to bila historija heroja, koji su cijenom svojega života borili se za pravdu i slobodu. Već u svom prvom početku pokušao se hrvatski narod sposobnim za život, kada je u X. st. kao kraljevstvo zauzeo mjesto u historiji Balkana, da poslije igra važnu ulogu u historiji uopće. Pod vodstvom svojih kraljeva i narodnih dinastija unio je da se kulturno i moralno podigne i da ostavi u amanet svojim nasljednicima ono — zašto se je taj narod vijekovima borio. Historija Hrvata pisana je krvlju, imade u njoj i lijepih i mukotrpnih dana, ali kao svijetle točke blistaju ljudi, koji su kao dinasti ili njihovi zamjenici vodili narod do potpune slobode.

Poslije izumrća dinastije Trpimirovića dolazi do personalne unije sa Ugarskom, i tada se javlja nova ličnost, koja postaje vodja hrvatskoga naroda — a to je ban.

Ličnost hrvatskih banova raste sve više. Feudalno doba dalo je banskoj vlasti svoj biljeg i karakter. Banovi ne vrše samo svoju civilnu vlast, već svojim vojnim zaslugama postaju zemaljski gospodari — feudalna gospoda. Banska se vlast uzdiže u red pravoga dinasta. Ona postaje nasljedna, te mnogi historičari stavljaju bana u red kraljeva. Ban hrvatski bijaše dakle ličnost, u koju su se s pouzdanjem upirale oči naroda, koji je u njoj gledao svoga predstavnika i branioca svoje slobode.

Hrvatski se banovi bore i vode ogorčenu borbu protiv svojih vladara da očuvaju feudalna prava kraljevine. Njihova je borba često puta bila teška, no oni su neustrašivo zastupali pravo svojega naroda. Narodna nam je pjesma sačuvala uspomenu tih ljudi, koji zajedno sa svojim narodom često doživljavahu svoje Kosovo.

Redjaju se i ere banova tuđinske krvi. To bijaše doba kušnje i borbe Hrvata, dok konačno opet ne uskrsne legendarno doba heroizma hrvatskih banova, borba na život i smrt s Turcima, za krst časni i slobodu zlatnu — dok konačno i borba za ostatke hrvatskoga kraljevstva.

Njihova borba, kao i borba naroda čiji bijahu predstavnici, pronijeli su narodno ime i tragičnu slavu u svjetskoj historiji. Dokazali su uvijek i svagdje da su svijesni svojega imena, svojih prava i svoje slobode — da stoljeća, vladari i monarhije nijesu mogli da skrše njegovu svijest, da mu otmu ono što ljubi iznad svega — a to je ime i sloboda.

Nije dakle potrebno da detaljnije iznosimo prilike, u kojima se hrvatski narod nalazio sve do nedavna, pa da uzmožemo shvatiti što treba da vidimo u ponovno uskrsnoj banskoj časti — koja se našla na pravom mjestu u rukama čovjeka, koji je nikao iz redova hrvatskih boraca za pravdu i slobodu.

Kao učenik i sljedbenik Stjepana Radića, koji je borbi hrvatskog seljačkog naroda dao oblik i cilj i pod vodstvom mučenika i vodje našega dra Vladka Mačeka, znat će da svoju vlast i čast sjedini u snažnoj si desnici. Hrvatski narod opet gleda vedra čela i nasmijana srca u novu sretniju budućnost.

U međunarodnoj situaciji naliči naš narod ladji na uzburkanom moru, koja se ljuđa ali ne tone — fluctuat nec mergitur, a vješti će ju kormilar. naš svijetli ban dr Ivan Šubašić božjom pomoću sretno dovesti cilju...

prof. Leon Matoš.

Antikna galerija hrvatskih banova

STARA USTANOVA BANSKE ČASTI I VLASTI

Banska čast spada u najstarija vremena hrvatske povijesti. Prvi put se spominje u povijesnim ispravama Bijele Hrvatske sredinom X. vijeka. Sve do izumrća narodne dinastije spominju se banovi samo u užoj Hrvatskoj. A onda javljaju se oni u svim onim zemljama, koje počese nezavisno živjeti od Hrvatske, koja je ušla u savez s Ugarskom na štetu svoje samostalnosti. Već početkom dvanaestog stoljeća stvaraju se nove državiće, koje teže za neovisnošću, te se njihovo hrvatsko obilježje označuje time, što se u njima po prviput javljaju banovi i banska vlast. Tu je Dubrovnik, gdje je banska čast već poznata u dvanaestom vijeku, i Bosna, gdje prvi njezini spomenici govore već g. 1153.—1163. o banu Boriću, dok je banovanje Kulina bana postalo legendarno u narodu zbog mudre njegove uprave i blagostanja, pa je time banska vlast došla u Bosni do svog najvećeg ugleda i postala sinonim svega dobra u ona vremena. Banovi dubrovački nisu vršili neku naročitu vlast u Dubrovniku, ali imadjahu jednu od najčasnijih dužnosti republike da sklapaju saveze i ugovaraju sa susjednim državama u ime dubrovačke republike. Bijahu neke vrsti ministri vanjskih poslova. U ispravi pisanoj hrvatskim jezikom iz godine 1253. utvrđuje Martol Gulerović, ban svojom prisegom savez dubrovačke republike s bugarskim carem Mihajlom Asenom proti srpskome kralju Stjepanu Urošu, a kako bijahu časti u Dubrovniku kratkoga vijeka, da može svaki čestiti građanin njegov zastupati i služiti domovinu, to već slijedeće godine 1254. zastupa Dubrovnik i vlastelub dubrovačku novi ban Martolo Vrsajković, koji sklapa mir i potvrđuje ga svojom svečanom prisegom.

Od historičara prvi spominje bana pisac Konstantin Porfirogenet. Nabrojivši jedanaest hrvatskih župa iz polovice desetog vijeka, govori napose o banu Hrvata koji vlada Krbavom, Likom i Gackom. Natpis iz dvanaestog stoljeća sa nadvratnika seoske crkvice u Tukljači kraj Biograda na moru, koji spominje Grgura sina Nikole Mogořovi-

ća kao bana Like i Krbave, jedini je dokument za tog bana. Prvobitna uloga hrvatskog bana za dobe hrv. kraljeva bijaše vojničkog karaktera, da u pokornosti drži nemirna plemena — osobito ona u Lici, gdje bijaše jačih ostataka druge rase, od koje uostalom i dolazi ime ban.

Prema tome prvi banovi hrvatski bijahu banovi Like, Krbave, Gacke, dok ostalom Hrvatskom vladaše u to doba knez ili kralj.

Iako o vlasti banova onih vremena nema izvora, ipak nam se jedan od prvih banova predstavlja u povijesti cara Konstantina kao buntovnik, koji ne priznaje nikakovu zemaljsku vlast iznad sebe. Govoreći o neslezi i unutarnjim borbama u Hrvatskom kraljevstvu, car Konstantin priča, da je kralja Krešimira naslijedio sin njegov Miroslav, koji nakon četirigodišnjeg vladanja bude ubijen od bana Like i Krbave, bana Pribunje.

Buntovnost Like već je došla do izražaja za kneza Ljudevita i Borne, te je njezin ban (ban Like, Krbave i Gacke) bio vjerojatno Dragomuž, tast Borne, koji krenu proti Ljudevitu, ali mu se Gadčani (od Gacke) pobuniše i ostave svog bana, koji pogibe. Borna vrativši se u Bijelu Hrvatsku upokori Gadčane.

U nijednoj ispravi u IX. vijeku ne dijeli kralj sa banom svoju vlast, svjedočanstvo i prisegu! Tek kad Hrvatska postaje kraljevinom, postaje ban zamjenikom kralja u Hrvatskoj.

U povelji kralja Petra Krešimira javlja se ispred svih dostojanstvenika Hrvatske ban Goyzo, kao svjedok, ističući time bansku čast kao prvu iza kralja u državi.

U drugim ispravama vidimo, da tri svjetovne vlasti označuju doba, kojom vladaju. Tako počinje Radovanova isprava »Za vladanja cara Romana trećeg, Petra kralja Hrvatske i Dalmacije i bana Zvonimira; dok kod kupnje neke zemlje iz g. 1073. u Petračanima počinje se povijesna bilješka: Pod kraljem Krešimirom i banom Zvonimirom. Bana Goyzu naslijedi ban Zvonimir budući kralj, koji banovaše od 1070.—1073.

Pod nesrećnim kraljem Slavićem (Slavizo) bijaše banom Petar, koji ga pratio posvuda na njegovom putu po kraljevstvu, te se spominje u poveljama uvijek uz kralja. Darujući zemlje samostanu sv. Petra u Selu kod Solina čini to zajedno (coram Petro bano) s banom Petrom i Sarubom, županom, a jedna stara listina priča o posljednjem putu i tragu tog kralja u našoj zemlji: *Attigit eo tempore venire in nostris partibus Slavizo rex et Petrus banus nec non Sarubba causa discordie, que erat inter Slavico et Lubomiro...*

»U svoje vrijeme dodje u naše krajeve (oko Omiša) Slavić kralj i Petar ban sa Sarubom zbog nesporazumka koji bijaše između Slavića i Ljubomira«.

Sredovječni sumrak potpuno je obavio tamom ovaj lik hrvatskog kralja, te neki povjesničari posumnjaše, da li je uopće i postojao. Pratio ga je ban Petar, komu se ipak nije izgubio trag, jer ime tog bana opet uskršava u nekoj povijesnoj bilješci iz kasnijih stoljeća, za koju Klaić misli, da nema historijske podloge, a koja tvrdi, da je »za vrijeme Zvonimira bio banom Petar Svačić«... »Tempore Suinimiri fuit Suacig banus. U to vrijeme već je Zvonimir ban postao kraljem, te se u njegovo doba izvorno ne spominje nijedan ban, osim u falificiranoj povelji, kojom g. 1077. kralj Zvonimir daje bračkom plemstvu slobodu trgovanja i gdje dolazi »Dragote ban«. Isprava iz g. 1076. govori »o vremenu Grgura sedmog pape i Dimitra Zvonimira kralja Dalmacije i Hrvatske i gospodina Petra opata istog samostana...«, ali taj Petar, o kom se tu niše tek je opat.

To nespominjanje hrvatskog bana, koji se za doba kralja Krešimira uvijek spominje uz kralja — u osobi bana Zvonimira — krije u sebi historijsko lice nekog bana, moguće baš Petra, koji bijaše glavnim akterom smrti kralja Zvonimira.

Kako da si drugačije rastumačimo nepristvo hrvatskog bana u poveljama kralja Zvonimira, koji je kao sjena njegove smrti pratio kraljevske stope ovog vladara!?

Za povijest prvih hrvatskih banova osobito je dragocjena povelja kralja Krešimira Velikog iz g. 1062., iz Nina, gdje kralj za spas svoje duše poklanja jedno svoje kraljevsko dobro samostanu svetog Chrisogona, Krševana u Zadru. Tu se govori i o njegovu sinu Držislavu (Dirzislav) i o »moćnim banovima« *»potentibus banis Pribyne et Godemiro«,* o banovima Pribini i Godemiru, pa o vremenima Svetoslava i o njegovoj braći Krešimiru i Gojslavu, i o sinu njegovom Stjepanu, za koje doba bijahu banovi *»faventibus nobilibus banis«* Guarda, Bosethech i Stephanus Prasca (čit. Praska).

Izgleda da se neki od tih banova osobito istakoše, jer ih prati epitet »potens«, kog stekoše svojim zaslugama i pobjedama, proširiv-

ši granice Hrvatske i dignuše ugled države pred moćnim bizantskim carstvom. Već Godimir ban steče sebi naslov carskog patricija, a Stjepan Prasca vrši uz bansku čast i čast carskog namjesnika u Zadru ili protospatara.

Tu i tamo po koja povelja ili koji ljetopisac osvjetljuje likove tih banova, pa ban Pribyna evocira onog bana, što ga spominje Konstantin, za kog veli, da je ubio Miroslava, sina kralja Krešimira, što se desi g. 949. Godimir ban banovaše za kralja Držislava, a spominje se darovnicom pobožne duše njegove sestre Helenice, koja daruje dio baštine svoje majke u Obrovcu samostanu sv. Krševana u Zadru: »Heleniza, soror Godemiri bani«.

PREPIS NA KRAJU REGISTRA SAMOSTANA SV. PETRA U SELU

Ima jedan značajni prepis o banovima u Hrvatskoj uopće, što ga objelodani Vjekoslav Klaić, ali kojemu obzirom, da u Hrvatskoj bijaše samo jedan ban u doba narodne dinastije — poriče njegovu važnost za povijest banske časti. Taj pripis na kraju registra samostana sv. Petra u Selu govori o Hrvatskoj kao velikoj državi, koja je poput Njemačke birala svoga kralja odlukom sedam knezova (banova). Ma da ta bilješka o izboru kralja po sedmorici banova nema u nikakvoj drugoj ispravi svoja svjedočanstva, ona nam prikazuje Hrvatsku tim zapisom iz 12. stoljeća u njezinoj historijskoj veličini, koji je pod imenom »kraljevstvo Hrvata« dokumentirao granice Hrvatske u vrijeme njezinih narodnih vladara. Tu piše da je u kraljevstvu Hrvata bilo sedam banova, koji birahu kralja u Hrvatskoj, kad je taj umro bez nasljednika. Prvi ban bijaše ban Hrvatske, drugi ban Bosne, treći Slavonije, četvrti ban Požege, pa ban Podrame, Albanije i Srijema.

Po tome zapisu prikazuje nam se Hrvatsku u svojoj historijskoj veličini kao velevlast, kojoj mnogi učenjaci ne pridavaju važnost, jer tu bilješku ne zapisa neko službeno lice, već patriotska ruka pobožna samostanca. Ipak posvećuje te retke samostanska tišina, koja sve vremenske stvari prikazuje u njihovom istinskom svijetlu. I kao kroz sumrak samostanskih svodova probija kroz stoljeća ova povjesna spoznaja: Hrvatska imala je jednog bana, kad bijaše mala. Kraljevstvo se širi, stižu se nove zemlje na jugu, i novi banovi zastupaju kraljevsku vlast Hrvatske.

Madjarski historičar Mikoczy, pišući o banovima Dalmacije, Hrvatske i Slavonije spominje kao prvog hrvatskog bana iza pogibije Petra Svačića, bana Ugra, simbolično ime za sudbinu Hrvatske. Rabski biskup Georgius Hermolais g. 1308. pisac legenda o moćima sv. Kristofora, pripovijedajući o invaziji Madjara, spominje vojvodu Ugra, »koga Slaveni po pučku nazivaju banom«. Taj prvi hrvatski ban iza izumrća narodne dinastije, spadaše plemenu Kukara, jednom od onih šest hrvat-

skih plemena, kojima pripadaše banstvo, jer se taj knez sa sličnim imenom javljaše kao »knez Ugrin od plemena Kukara« kod ugovora s Kolomanom g. 1102., a povelje istog kralja iz g. 1102. i 1111. oživljuju povjesno lice tog kneza kao »Comes Ugaranus ili Ugarenus.

Još za bana Ugra sačuvala se vidno politička nezavisnost Hrvatske, te je ta personalna unija Hrvatske i Mađarske ostavila nekoć u zadarskoj crkvi »Laudes« pjesme u slavu hrvatsko-dalmatinskog kralja, kojim Koloman dađe proglasiti svog sinčića od šest godina g. 1107. Da ih sahrane potomstvu, napisashe te pjesme s tragovima hrvatske nezavisnosti

povelje 12. vijeka kao dux, banus, palatinus, comes princeps. Ma da njihovo banovanje pod tuđjinskim vladarima u prvo doba bijaše tek, kako bi rekao Frankopan »hip magnutje (trenuće)«, ipak stare kronike i povelje pričaju o povjesnoj ulozi nekih hrvatskih bana. Ugrin ili Ugra banovaše u prvom razdoblju od 1102.—1104., te ga spominje rabski biskup u borbama za otok Rab, kao i njegova nasljednika Sergeja (Sergius) god. 1105. Trećeg bana spominje mletačka kronika iz konca 12. stoljeća ali bez imena, pripovijedajući kako je dužd Ordelaufus osvajao gradove u Dalmaciji, kako je s malo konjanika

Kraljevski grad Knin, grad hrvatskih banova

na listovima evanđelistara, ali i te stranice iščezoše kao mnogi dokumenti o našoj neovisnosti. Ban Ugra vršio je u vrijeme Kolomana svu vlast od Drave do mora, jer mala ruka maloga kralja ne mogashe još vladati.

SPOMEN O BANOVIMA U POVELJAMA I LJETOPISIMA

Vjekoslav Klaić nabrajajući hrvatske banove kroz 120 godina od god. 1102., čija se imena tu i tamo po poveljama i starim ljetopisima ukazuju kao kometi, da nestanu često u sumraku srednjeg vijeka, a da se više igdje pojave — spominje trideset hrvatskih banova, kojih vlast bijaše kratkoga vijeka od dvije tri godine, osim jednom Belusa, čije se ime javlja od god. 1141. pa do god. 1158. kroz

natjerao u bijeg bana s velikim mnoštvom, osvojio Zadar, Biograd na moru i neosvojivu tvrđavu Šibenik, koju je srušio do temelja. Ali govoreći o ovoj pobjedi kronika ne govori o Hrvatima već o Ugrima »da su knezovi Ugra i mnoštvo žena i njihova djeca bili odvedeni zarobljeni u Veneciju«.

To bijaše prva kobna posljedica saveza Hrvata s Mađarima. Dok neki banovi sahraniše svoj spomen u nesretnim ili sretnim ratovima, ban Aleksije, koji banovaše oko god. 1131. sačuva sebi spomen u svojoj očinskoj boli. Izgubivši svog sina, daruje za njegovu dušu baštinu njegovu Varaždinske Toplice zagrebačkoj crkvi, koju je opet oteo varaždinski župan Mutimir, pa kralj morade g. 1217. potvrditi zagrebačkoj crkvi ovu baštinu, te se

tom prilikom po drugi put evocira u povelji tragični lik bana Aleksije, koji se već onda bijaše smirio u nepoznatom danas grobu uz svog sina.

GLASOVITI VOJVODA BELUS

A pop Dukljanin, koji pišaše svoj ljetopis u dvanaestom vijeku, otkriva i u Raši bana raškog »filiam bani Rassae«, toliko je čast bana bila istovjetna s čašću kneza-vladara. Moguće da i nije imao krivo, jer upravo iz Raše dodje za hrvatskog bana, vojvoda Belus, s kojom banska čast dodje do tolikog ugleda i sjaja i u vanjskom svijetu, da su iznad njegovih vojvodskih i kneževskih naslova u Carigradu, u Kijevu, u Rimu isticali njegovo banstvo, dok se zadužbina banova u Rimskim protokolima vodila kao »bani monasterium«.

Njegovo ime dolazi, u madjarskim i njemačkim ljetopisima sa svim vladalačkim počastima one dobi, te ga osim Bela, Bulus nazva jedna isprava i srodnim glasovnim imenom Polislav (valjda pogermanjeno Boleslav), vjerojatno njegovo pravo narodno ime. Bijaše sin velikog župana Raše Bele Uroša I., brat Uroša II., Prvoslava, Deše i Jelene, te preko ženidbe ove posljednje za kralja Belu Slijepoga dodje u srodstvo s ugarsko-hrvatskom dinastijom Arpadovića.

Odgojen na kraljevskom dvoru obnašao čast vojvode »dux«, a po smrti Bele Slijepog postaje skrbnikom nad djecom ovoga kralja. Već u starim njemačkim i ruskim kronikama kao kod Otto Frisingensis-a u biografiji Fridrika Barbarose spominje se Belus, pa u ruskom ljetopisu g. 1144. spominje se taj ban, koji i ako noseći ratno ime, neimadjaše ništa ratničkog u sebi, te ne postade slavan po svojim ratnim djelima već po svojoj zadužbini, osnovavši u glavnom županjskom mjestu Keu između Fruške Gore i Dunava zapadnjački samostan po pravilima sv. Benedikta, nadarivši ga banski, da ne velimo kneževski. To mjesto Kewe, Keu prozva se »Bani monasterium«, Banov manastir, od kojeg je madjarizacijom nastalo ime Banoštor. Od g. 1141. do 1158. spominju povelje ovog bana Belusa, koji je došao iz Raše, da bude odgojen na kraljevskom dvoru u Ugarskoj, te banuje u Hrvatskoj, da se vrati opet u svoju djedovinu Rašu i da konačno umre kao »princeps« u Ugarskoj. Za ono vrijeme dok su raški knezovi i vojvode držali zadužbine po zapadnjačkom obredu bijaše duhovna veza između Hrvatske i Raše, a zadužbina banova svjedoči nam, da preko Dunava i u ono doba nastavahu Hrvati i da hrvatski benediktinci još djelovahu duhovno u duhu hrvatskog kraljevstva u Banovu Manastiru, u kojeg će ući bi-

skup g. 1220, kao u rezidenciju novo osnovane biskupije srijemske.

Belusa ili Boleslava naslijedi u banskoj časti Arpa, g. 1158., pa se odmah iza spljetskog nadbiskupa spominje kao svjetovni glavar Hrvatske ban Arpa, dok iza njega slijede skupno spomenuti drugi knezovi. Iza ovog poznat je po nekim poveljama ban Ampudius, pa se u povelji kralja Stjepana IV. g. 1167., kojom ovaj potvrđuje Šibenčanima stara prava, govori o Ompodinusu kao knezu palatinu i banu. Maurus iz g. 1181. ne ističe se kao ban, ali je poznat kao vojvoda hrvatske vojske i vrhovni sudac kraljevstva, a te su časti u to doba bile kao atribut banskoj.

Dok se ovim banovima ne označuje posebne zemlje, kojom banuju, nasljednik Maurus, ban Dionysius, koga u povelji Demotir časti »Gospodin moj Dyonisius, prejasni muž ban Dalmacije i Hrvatske« naziva se banom primorske pokrajine ili banom Dalmacije i Hrvatske, te pod njegovom banskom vlašću bijahu ujedinjene hrvatske oblasti sjevera i juga.

Galerija hrvatskih banova te dobi, kako je prikazuje madjarski historičar Mikoczy još u ono doba, kad se povijest pisala latinskim jezikom — ostaje nam u bližoj, fantastičnoj slici obzirom na našu narodnu povijest.

Njihovo brzo nestajanje sa banske časti govori nam o unutarnjim promjenama i nezadovoljstvu u Hrvatskoj.

Već 1185. govore povelje o subanus (podbanu) bez imena ili vice banus. God. 1190.—1193. postaje banom pečuvski biskup Kalan (us), koga suvremeni spomenici nazivaju samo gubernatorom i »ducom«. G. 1194.—1195. postaje banom Dominik u doba kralja Mirka, koji iz bana osobno upravljaše Hrvatskom i Dalmacijom. Već g. 1198. javlja se u poveljama novi ban Andrija, kojega te godine spominju povelje uz istoimenog vojvodu hercega koji pobjedjivaše u Humu i Raši. Slijedeće godine nema traga više banu Andriji, čijeg sina s klasičnim imenom Andronicus spominje papa Inocentije III. g. 1208., a Andriju kao pokojnog »dobre uspomene«, pa povelje iz g. 1199 i 1200. pišu o banovima Nikoli i Benediktu. God. 1202. banuju ban Martin, koji osniva dvadeset godina kasnije opatiju u šagu, a umre 1245. Dvadeset banova izmjenilo se sve do njegove smrti. Gotovo svake druge javljaju se u poveljama novi banovi, dok se neki od njih vraćaju banskoj časti po dva, tri puta. God. 1204. bijaše banom Ypochius, 1205.—1206. Mercurius, 1206.—1207. Stephanus filius Michal, 1208.—1209. Banko Bot, koji opet g. 1217.—1218. postaje banom, kao pristaša protunjemačke stranke, koja se urotila proti kraljice Gertrude.

Dolazi na bansku stolicu kao na tragično prijestolje, sa kojeg će voditi borbu, stupivši na čelo protunjemačke stranke, da tako opere čast svoje žene, koju oskvrnuo nadbiskup koločki Bertoldus, brat kraljice Gertrude, koja bude pogubljena od Botovih prijatelja, pošto to djelo njezina brata smatrahu njezinom krivnjom.

Oko 1209. među svjedocima pred palatinom dolazi u povelji Thomas ban. 1209.—1211. bijaše zacijelo njemačka stranka jača te dolazi za hrvatskog bana rođeni brat kraljice Gertrude, nadbiskup koločki Bertoldus.

No ovaj uteče doskora sa svoje banske stolice, da izbjegne smrti i osveti, koja stiže njegovu sestru kraljicu Gertrudu.

Već 1212. okreće se političko kolo i kao ban javlja se Michael, koji bijaše brat bana Simonea, koji sudjelovao u umorstvu kraljice Gertrude, a koji bijaše roda »de genere Kathyz«, (Kačić?). Još iste godine, koja bijaše burna sudeći po tome, dolazi za bana Julia od Šikloša, župan u Željeznom, koji se po nekoliko puta prima banske časti i to god. 1219., 1229.—1231., 1232., 1233.—1235., dok ga g. 1240. jedna povelja prikazuje kao veleizdajnika, koji prije te godine bude pogubljen u tamnici. G. 1214. Ochu z postaje banom i to u tri razna razdoblja, drugi put 1220.—1223., kad dolazi opet u posjed vinorodne zemlje ispod Kalnika, a treći put 1232.—1233. Hrvati ga zvuahu Očić, ili Okić. Buntovni ban Simon spominje se uz svog brata bana Michaelisa g. 1212. te je jedan od prvih urontika koji sudjelovao u umorstvu kraljice Gertrude, zbog čega ga kralj Andrija liši njegovih dobara. G. 1215. javlja se ban Johannes, prvi ban Slavonije, kog pečujski kaptol kao pokojnoga nazva g. 1294. njegovim narodnim imenom Ivan banus. G. 1216. povelje pišu o banu Posa (Pousav), G. 1218. Pontius de Cruce bijaše valjda tek vršioc banske časti, jer se spominje kao sudac s hrvatskim plemićima u sporu kneza Domalda s Trogiranima.

Bijaše usto i meštrom vranskih templara, pa je u svom vijeku nosio dio sudbine hrvatskih zemalja.

U dvijema ispravama (od 1220.—1221.) sačuvao si je ban Ernei spomen kao »veličajni muž Ernei ban«.

I opet g. 1222.—1223. postaje banom jedna osoba koja bijaše svjedokom umorstva kraljice Gertrude. Salamon, župan zaladski, koji je zaštitio kraljevića Belu. G. 1225. već Hrvatskom vladaju dva bana, ban Slavonije Aladar i ban primorske Vonic.

Ban Julia Šikločki od plemena Kanoga zvuahu četiri puta na bansku stolicu, bijaše povjesni pratilac hrvatskog hercega. Kolomana, a zadaća mu bi, da nrimiri Hrvate, ali mu to ne uspije. U to doba borili se Kačići pod vodstvom svog kneza zvanog po Mlecima Malduče (zao vojvoda) protiv romanskog življu Splita i drugih primorskih gradova, ako nije

uspio s Hrvatima kako to povijest bilježi, uspio je da kao savjetnik oca Bele III. (IV.) nagovori starca da se po treći put oženi, te zbog tog dospije u tamnicu — kao veleizdajnik. Bela III. (IV.) zatim imenuje svog prijatelja iz djetinstva Dionizija de Zalaszentgrot banom i hercegom hrvatskim, povjerivši mu rat protiv Mletaka u obrani hrvatskih gradova, te ban bude 1243. poražen i ranjen pred Zadrom, koji osvojen, bude po prvi put naseljen Talijanima.

Medjutim bosanski banovi sve više jačaju. Ban Matija Ninoslav kao vođa protukraljevske stranke dopre do Splita i ostavi tamo svog sina za kneza.

G. 1244. hrvatski ban Dionizije pomoću Trogira i ostale hrv. gospode osvaja Split iz ruku sina Ninoslavova, te postaje palatinom, a hrvatskim banom i hercegom Erdeljac Ladislav. Njega naslijedi ban i herceg Stjepan koji bude s mladim kraljem Stjepanom istjeran kao njegov savjetnik iz Štajerske. Ban Stjepan bijaše plemena Gut-Keled, ostavi svoje djelo u gradini Jablanac, a 1251. proglašuje Križevce kraljevskim slobodnim gradom.

Kad se ban i herceg Stjepan morao odreći banske časti, koju zamijeni za kapetanstvo Štajerske gdje je boravio kao štitnik kraljeviću Stjepanu (1254.—1259.), bude postavljen banom Roland od plemena Ratolda, koji banovao kroz 17 godina 1260.—1267.). Upravo u to doba učini Bela III. (IV.) nove promjene u hrvatskim pokrajinama, razdjelivši ih na dvije banske sfere, hrv. dalmatinsku i slavonsku. Da zaštititi granice svog kraljevstva od Srba stvori Bela novu banovinu Mačvu između Drine i Morave. Između Vrbasa i Bosne osnuje banovinu Bosnu, stvorivši time prve uvjete za stvaranje bosanskog kraljevstva, a bansku čast dade potomcima Matije Ninoslava. Oko Doboja i Tešnja postavi neku usorsku banovinu, a krajeve oko Tuzle pretvori u banovinu Soli. Kako ti banovi ne imadjuh nikakvog udjela u stvaranju kakovog državno-pravnog teritorija, to prodjoše bezimni hrvatskom poviješću. U doba Bele banovahu još Roland i Henrik Güsing (1267.—1270.), dva muža, koji svoju bansku čast ne podvrgoše samovolji dvora i njegovim mračnim silama. Zato već 1270. dolazi za bana Joakim Pektar, dvorski ljubimac kraljice Jelisavete, koji iza svog banovanja (1270.—1272.) ostavi pustolovni roman. Kad je kralj Stjepan VIII. otišao u pohode svojoj kćeri Mariji, ženi napuljskog prijestolonasljednika Karla, ostavi svog sina u Topuskom. U Bihaću ga stiže vijest, da mu sina odvuche u nepoznate strane ban Joakim, te kralj prekine svoje putovanje i sav očajan lutaoše s vojskom od grada do grada da si pronađe sina. U tom lutanju teško oboli, shrvan duševno, vrati se u svoj ljetnikovac kraj Pešte, gdje umre. U to bijaše već kraljević pronađen u Koprivnici,

koju opsjedaše kraljevska vojska, a branila ga banska. Smrt kraljeva prekine opsadu, ban Joakim odvede kraljevića u Budim, gdje bude svečano okrunjen za kralja Ladislava III. (IV.), te kako bijaše maloljetan, njegova majka zavlada sa svojim savjetnikom s ljubimcem Joakimom, koji se odreče banske časti pošto dobi unosnije mjesto uz kraljicu — kao kraljevski blagajnik. Na svoje bansko mjesto postavi bezlično lice nekog Matiju od plemena Čaka Trenčinski (1272.—1273.), koji je otvorio 1273. prvi u historiji poznati slavonski sabor, u kom su se vodile rasprave, koje bijahu uvod u velike bune u Slavoniji. Već je slijedeće godine 1273. sletio Čaka sa banske stolice, da ga naslijedi već poznati Henrik Güssing, koji je imao ugleda kod Hrvata u Slavoniji. Ban Henrik Güssing iako podrijetlom Nijemac stavio se na čelo nezadovoljnih hrvatskih staleža Slavonije kao hrvatski ban i diže bunu protiv mladog kralja Ladislava i njegove vlastohlepne

majke, te u toj buni junački pogibe. Güssing bijaše preteča hrvatskog pokreta protiv malodobnog kralja Ladislava i dvora, kojem bijaše duša majka kraljeva. U to doba već bavovina dalm. hrvatska (južno od Gvozda do Neretve) bijaše u rukama bibrirskog kneza Pavla Šubića, sina kneza Stjepka. Ma da brat kraljev Andrija postaje hrvatskim hercegom, ipak taj sredovječni autoritet nije priječio hrvatske knezove Baboniće da dignu bunu protiv kraljice Jelisavete i njezinog ljubimca Joakima. Hrvati osvetiše smrt svog bana Henrika Güssinga u uspješnoj bitci protiv kraljevskih četa, gdje bude od ustaške ruke pogubljen dvorski ljubimac Joakim. Trebalo je zvati protiv Hrvata napuljskog kralja Karla prvog koji dodje s tovarom od dvanaest ladja svojih plaćenika da uspostavi mir. Silovita kraljevska vlast degradira bansku čast kraljevine Slavonije postavivši za slavonskog bana brata ubijenog Joakima Nikolu (1277.—1280.).

Od Pavla Šubića do Petra Berislavića

Pavao Šubić

Hrvatski knez Pavao Šubić Bibrirski vratio je opet banskoj časti njezino historijsko značenje, pa je moć hrvatskog bana u njegovo doba bila tako jaka, da se pomoću banske desnice Karlo Roberto uspe na ugarsko-hrvatsko prijestolje. Već g. 1273. kao tro-

girski i splitski knez nastojaše Pavao Šubić da izmiri oba grada, ali kako ne mogaše da knezuje u dva grada, koja si bijahu suparnika, to ga Trogirani lišise kneževske časti. Kao hrvatski ban g. 1274. bijaše na čelu tradicionalnog hrvatskog ustaškog pokreta protiv kralja Ladislava, te bude od ovog već slijedeće godine riješen banske časti, da ju primi protivnik njegov Nikola, brat poginulog dvorskog ljubimca Joakima. No g. 1278. opet postaje Pavao Šubić banom, te ga kao takovog oblijetaše pretecent na hrvatsko-ugarsko prijestolje Andrija Mlečanin, da mu pomogne do prijestolja njegove domovine.

BAN HENRIK III. GÜSSING

Ban Henrik III. Güssing s tolikom žestinom odao se borbi proti pristašama Karla Roberta, da tu morade u korist protivne strane posredovati ostrogonski nadbiskup Toma otupivši oštricu njegova mača crkvenim prokletstvom. No ovaj se ne dade umiriti, još gorljivije prionu da istakne kao izazov Karla Robertu protukralja Ota Bavariskog. Tek mudrom papinskom legatu Gentilisu uspije posredovanje za mir, te se ban Henrik III. toliko smiri, da ga je kralj potvrdio za bana oko g. 1309.

U to vrijeme Ladislav III. (IV.) bude smaknut od urotničke ruke i Andrija, zvan Mlečanin pozvan u Ugarsku, gdje bude okrunjen. Još za vladanja ovog, po želji pape bu-

de doveden po banu hrvatskom i po njegovu bratu Jurju novi kralj Karlo Roberto, koji bude već u Napulju okrunjen za hrvatsko-ugarskog kralja. Time postaje Pavao Šubić banom čitave Hrvatske, a g. 1311. zavlada i Zadrom. Kad umre, ostavi banstvo u nasljedstvo svom sinu Mladenu, te ih smatrahu obojicu suvremenici, kako piše Dubrovčanin Orbini, samostalnim vladarima, kojima bija-hu svi plemići i velikaši na području Hrvat-ske njihovi vazali.

Ban Pavao Šubić ostavi jedan od najznač-nijih likova među hrvatskim banovima. On je i rijetki ban iz te rane dobi, o ko-jem postoji iluzija u stilu svetačkih slika-rija na raci sv. Šimuna u Zadru o nje-govom primitivnom portretu.

Slični na lik apostola, a šiljasta brada i spušte-ni brkovi evociraju onog hrvatskog dostojan-stvenika isklesanog u kamenu starohrvatske zadužbine. Ban Mladen naslijediš zemlje i časti svog oca, borio se za Zadar, dok i on u toj borbi ne postade — gradjaninom mle-tačkim. Knez Pavao, njegov brat, koji mu zavidiše na banskoj časti, diže se na njeg, a s njime Nelepići i ostalo malo plemstvo, dok konačno ne dodje kralj Karlo Roberto, koji ga odvede sa sobom u Budim, da li kao sužnja ili svog dvorskog miljenika, o tom hi-storija ništa ne piše. Porazu moći kneza Mla-dena doprinio je mnogo slavonski ban Ivan Babonić, koji ga porazi više puta, te dopre i preko Sinja, te tako stekne naslov bana ci-jele Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

BAN STJEPAN BABONIĆ

Ban Stjepan Babonezić (Babonić) spominje se u listinama od g. 1310. i 1311. kao čovjek osobito zaslužan, jer učini kraj bor-bama nasilnog Medvedgrada protiv Kaptolu. U taj grad uselili su se i zagospodarili Mle-čani Nikola i Janino Forrusti, zvan »crni Ja-nus«, koji svojom crnom obrazinom izazva već u ono doba seljačku bunu te u njoj pogi-ba. Naslijedi ga brat »crnog Januša« kano-nik Marko Forusti, koji Medvedgrad preda Stjepanu Babonegu (Baboniću). Kako to bi-jaše nekoć kaptolski grad, to Babonić preda Medvedgrad uz cijenu kupovnine za spas svoje duše kaptolu. Ipak si Babonići zadržāše pravo da ostanu kastelani grada, te lijepo ugovori-še plaću kastelana sve dok se potpuna ku-povnina ne isplati. Sve ove lijepe račune s jed-nim potezom uništi kraljevska vlast optuživši bana Ivana Babonega (Babonića) zbog vele-izdaje, te mu zaplijeni sva dobra, a Medved-grad dodje u kraljevske ruke, a sve to zato jer Babonić ne htjede odlučno provesti bor-bu proti nepokorenom knezu Nelepiću, te se i sam stade buniti. Iako propade kao ban,

ipak za budućnost sebi i banskoj časti osvije-tla lice.

BAN IVAN BABONIĆ (BABONEZIĆ)

Kad je Ivan sin Stjepana Babo-nezića naslijedio bansku čast cijele Sla-vonije, baštiniio je i rat sa Güssingovcima, ko-ji se opet odmetnuše od Karla Roberta, jer ih ne dopade banska čast. U ispravi od 20. XII. 1316. priča sam kralj na dugo i široko o vjernoj službi bana Ivana, te mu daruje zemlje jednu plodniju od druge, Moslavinu, Medjimurje, Položnicu i t. d. Ojačavši tako dodje u sukob sa drugim moćnim hrv.-dalm. banom Mladenom II., stupivši valjda u ligu s protivnicima njegovim, među kojima bijaše i Mladenov rođeni brat, te i on imadjaše svoj veliki dio u porazu Mladena kod Bliske 1322., pa se dočepa i naslova Mladenova banstva. No g. 1323. dostiže ga Mladenova sudbina, jer više ne nosi ni jedan naslov bana, te iz-mirivši se s kraljem i svojom sudbinom zavr-šava svoju bansku karijeru na dvoru kao ma-gistar kraljićinih tavernika, taj nekoć silni ban, koji skrši moć Mladena, jednog od naj-uglednijih hrvatskih banova. Po milosti kra-lja Karla Roberta posta u to vrijeme bosan-skim banom Stjepan Kotromanić.

Nelepić, knez cetinski i kninski, pomo-gavši srušiti bana Mladena, i ako neuspje da dobi bansku čast, ipak vladaše u ono do-ba Hrvatskom i mimo kraljevske vlasti, ote-ži kraljevski Knin iz banskih ruku, da na njem razvije zastavu revolte, ostavši nepobijedjen do svoje smrti. Smatramo ga banom, jer htje-de to postati — kako to navodi Lucius po sta-roj kronici Mihe Madijeva de Barbazanis iz 14. stoljeća — i mimo kraljeve volje, ne po-koravajući se kao hrvatski knez nikakvoj ze-maljskoj vlasti.

Kralj Karlo postavlja iza toga najprije Nikolu Amadajeva za bana, pa onda Mikea od pl. Akoš, ali jedan i drugi dovrši svoju bansku karijeru pod zidovima Knina, otišavši neobavljena posla.

MALORUS MIKAC KAO BAN

Prošlost bana Mikea Mihaljevića, podrijetlom Malorusa, bijaše burna. Uspeo se do časti i do imanja kao gorljivi pristaša Karla Roberta. Ratovao proti Matiji Trećin-skom, borio se proti buntovnim Güssingovci-ma, te dopade teških rana. To ga dovede za nagradu na dvor, gdje g. 1322. vrši čast dvor-skog suca kraljičina, a od g. 1323. čast ma-gistra kraljičina tavernika. Postavši iza toga banom 1325., kralj svome ljubimcu izda zna-menitu ispravu, kojom podigne ugled banskoj časti. Pošto je oteo ostatak vlasti Güssingovci-ma u Slavoniji, htjede učvrstiti svoj položaj i na jugu, ali tu kako sam priznaje u borbi

s Nelepićem, Budislavom, Pavlom i Grgurom Kurjakovićem jedva se živ spasi. Vrativši se u Slavoniju, dočekaše ga borbe sa sinovima Babonića i slavonske bune, ali ipak preživi Karla Roberta. Pomogne i njegovu sinu u prvo doba vladanja.

U to doba proširuje Stjepan Kotromanić bosansku banovinu prema Cetini i Neretvi, stvorivši tako s Dunavom, Livnom i Glamočom jednu etničku cjelinu, koja ostade sve do današnjeg dana pod imenom Završje.

Po smrti bana Mikca g. 1343. i Nelepića g. 1344. bude postavljen Nikola Banffy (Banić) za slavonskog bana i poslan kao takav pod zidove grada Knina, da se upusti u nevištešku borbu proti odvažne udovice Vladislave Nelepić od plemena Gusić i njezinog malodobnog sina. Kako Vladislava ne htjede pristati na predaju podupirana diplomatski od Mlečana posla kralj Ljudevit čak dva bana, bana slavonskog Nikolu Banffy-a i bana bosanskog Stjepana Kotromanića. te se konačno sam zaputi prema Bihaću, da tamo primi ključeve grada Knina i iskaze vjernosti slavonskih velikaša.

NIKOLA BANIĆ

Nikola Banić (Banffy) banovaše od 1343.—46. i 1353.—56. g. te pripadaše porodici Banića iz Lendave, koja se nosila time, što vuče lozu od nekog grofa njemačkog Halolda iz Thüringije. Bijaše vjerni sluga svog gospodara, sprovedši dio mladosti na dvoru Karla Roberta (kojemu je kasnije pomogao s vojskom Madjara ugušiti bunu Babonezića). Ratovaše i sa Srbima, te bude i ranjen, a kad smrknu sunce buntovnom knezu Nelepiću u Kninu, pošalje ga kralj Ljudevit, da otme još malo slobode u južnim krajevima hrvatskim knezovima. Propovijedajući što mačem, a što obećanjima o kraljevoj milosti, pokori i bibrirskog kneza Budislava Ugrinića, gospodara grada Roga i otoka Visovca. Kad postaje banom svih hrvatskih zemalja, vidimo ga uz skute kralja Ladislava, te kad se ovaj nalazi pred Zadrom, da ga obrani od Mlečica, bude smrtno ranjen. Sedam godina liječio je Nikola Banić svoje rane, jer ga tek ponovno vidimo g. 1353. na banskoj stolici kao savjetnika mladom hercegu Stjepanu. Još g. 1353. predsjedade saborima u Zagrebu i Kninu.

BAN NIKOLA SEČ (SZECHI)

Ban Nikola Seč (Szechi), koji se javlja u pet razdoblja čas kao hrv.-slavonski ban, čas kao hrv.-dalmatinski ban, bijaše isto tako dvorski čovjek, te obnašao čas magister dapiferorum na dvoru. Njegovom zaslugom pokoriše se bibrirski knezovi Grgur II. i sinovac mu Juraj III. kralju Ljudevitu i predali mu

tvrdi grad Ostrovcu u zamjenu za Zrin. God. 1350. premjesti ga kralj u severinsku banovinu, bit će valjda posljedica njegove brige zbog ukidanja nepravedno uvedenih daća u Slavoniji. Nakon pet godina severinskog banovanja, postaje sućem u dvoru. G. 1358. već postaje opet banom hrvatskim, te kako se onda Hrvatska proširila vidimo ga i knezom Zadra. U to vrijeme Knin i Zadar su njegove prijestolnice. Premješten je opet za slavonskog bana, zamijenivši u tom svojstvu zagrebačkog biskupa Stjepana Kanižaja, koji pade u kraljevu nemilost. Kad je Karlo Drački odjedrio u Napulj, pred ratom sa Venecijom, kralj Ljudevit postavi ga opet banom hrv.-dalmatinskim, te kao takav porazi mletačke galijske pred Trogirom.

PAVAO DE UGAL

Ban Pavao de Ugal javlja se god. 1350. kao ljubimac Karla Roberta, koji ga toliko počasti kao hrvatskog bana, da ga uze za kuma svome sinu Ljudevitu. Već g. 1351. isprave ga nazivaju oivšim banom.

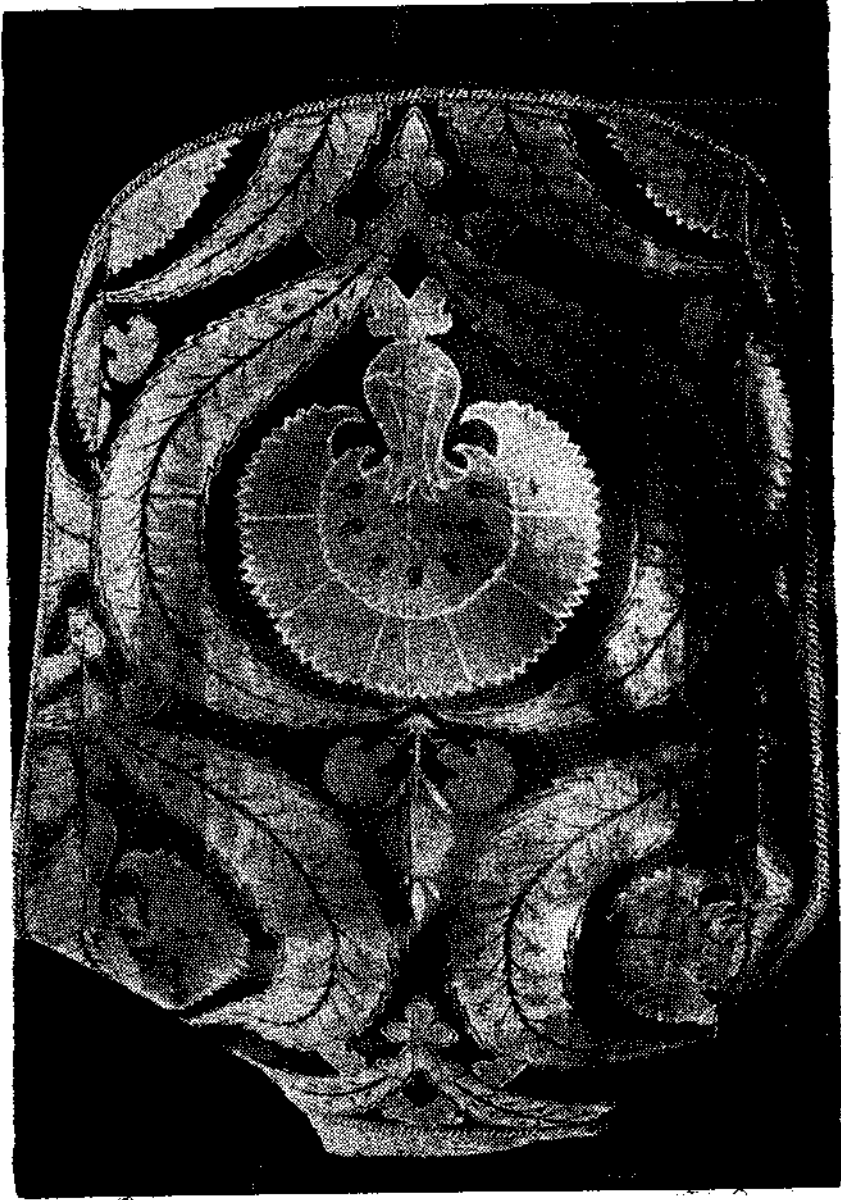
BAN STJEPAN LACKOVIĆ, STARIJI

Ban Stjepan Lacković (od 1351.—1352.), otac nesrećnog bana istog imena, bijaše kao vojvoda erdeljski i župan solnočki isprva kao kr. namjesnik kralja Ljudevita u kraljevini Napulju, gdje stekne svojim junaštvom na maču dva grada drugog kraljevstva Strigovo i Čakovec. Kao ban cijele Slavonije, Hrvatske i Dalmacije na čelu je znamenitog sabora velikaša i plemića u Podbrižanim u Lučkoj županiji u Dalmaciji, gdje se raspravljalo o izvornom hrvatskom plemstvu. Njegov viteški lik oživio je u tragičnoj sudbini njegova sina (od 1383.—1384.) istog imena.

ZAGREBAČKI BISKUP STJEPAN KANIŽAJ NA BANSKOJ STOLICI

Po odstopu bana Leustahije Ratolda (od 1356.—1361.), banska čast cijele Slavonije ostaje nepopunjena do druge polovice g. 1362., kad postaje banskim namjesnikom zagrebački biskup Stjepan Kanižaj, koji kao biskup zagrebački vrši čast poslanika svog kralja na papinskom dvoru u Avignonu, da umiri valjda papu Inocenta VI., što je Ljudevit s križarskom vojskom udario na Mletke mjesto na Srbiju. Biskup Stjepan bijaše isprva u velikoj milosti kod kralja, te zbog svojih diplomatskih zasluga dobi posjede u Šopronjskoj županiji, dakako otete nekome Andriji i Ivanu de Ebergöz za kaznu, jer bijahu kovali krive novce. Kralj Ljudevit imadjaše velike namjere sa zagrebačkim biskupom Stjepanom, s kojim kao banskim namjesnikom mišljaše ukinuti banske novce i

Planeta od plasta besanskog kralja Stjepana II. Tomasevica (u samostanu Zaostrog)

kovnicu u Slavoniji. Slavonsko plemstvo oduprilo se toj namjeri, a i zagrebački biskup ne htjede odigrati crnu ulogu u krnjenju starih prava, pa već početkom jeseni g. 1366. pada u nemilost, gubi biskupiju, pa zatim sva imanja kao »nevjernik«, pada u tamnicu, pa u progonstvo, te bude kao biskup prognanik primljen objeručke na papinskom dvoru u Avignonu, otkuda se opet vraća pošto mu dokazaše nevinost, da primi u svoje ruke zagrebačku biskupiju, a za pomirbu i vječno prijateljstvo s kraljem postaje kumom njegove kćeri Katarine.

BAN ĆUZ

Ivan Ćuz (Chuz) (1356.—1358.) postaje banom u času odsudnog rata kralja Ljudevita s Mlečanima za Dalmaciju. Dok je kralj vodio rat s glavnom vojskom na mletačkom tlu, ban Ćuz osvajaše dalmatinske gradove. 14. XII. 1357. stajao je ban s vojskom pred gradom Ninom, a spomen na te dane čuva njegov povelja, kojom pruža ruku pomirnicu šibenčanima i oprašta im sve nepravde i uvrede, jer bijahu iz svog grada protjerali mletačkog kneza i izjavili pokornost njemu kao banu i njegovom kralju. Ban Ćuz vladaše Hrvatskom od Krke do Dubrovnika, od Gvozda do Cetine i od mora do Vrbasa, a i dijelom Huma, kog morade bosanski ban Stjepan Tvrtko g. 1357. otstupiti kralju Ljudevitu vijaše se banska zastava hrvatskog kraljevstva.

BAN OD PLEMENA KAČIĆ

Ban Konja Tomin Sečenj (1366.—1367.) od plemena Kačić prošao je u mladosti slavne dane vojevanja proti Mlečana u vojsci bana Ivan Ćuz, te bude poslan u Split kao glasonoša radosne vijesti, da je Zadar pao u banove ruke. Kao ban postao je Konja Tomin Sečenj knezom Zadra, pa kad ga htjedoh i Splitsani kao bana od plemena Kačića imenovati splitskim knezom, kralj se usprotivi narodnom glasu. Time i prestaje slavno doba i spomen bana od plemena Kačića.

G. 1368. Mirko Lacković od Šimontornje, sin bana Stjepana Lackovića starijeg, spominje se kao ban i knezom Zadra, ali mu nestaje spomen kroz buntovnu prošlost njegova roda.

BAN ĆUDAR ZVAN »PREVEJANAC«

Ban Petar Ćudar (Ćzudar), »Prevejanac« zaslužio je to ime, jer uspije uz sve intrige uzdržati bansku vlast kroz 12 godina (1368.—1380.). Njegovo banovanje bijaše ispunjeno velikim diplomatskim akcijama, te uspije čak po smrti kralja Kazimira Velikog, kralja Poljske utrti put svom kralju Ljudevitu do poljskog prijestolja, pa je kao hrvatski ban u raskošnoj svojoj odjeći kod krunisanja

kralja u krunidbenom gradu Krakovu ostavio uspomenu svog značajnog povjesnog lika. Kralj Ljudevit služio se hrvatskim banom Ćudarom u diplomatskim akcijama, te ga slaše kao poslanika na strane dvorove. U velikom kraljevstvu Ljudevita nestaje mu doskora traga, jer ga kralj pošalje u Crvenu Rusiju kao vojvodu ove zemlje, koju odijeli od poljskog kraljevstva.

Sinovi Nikola Banića, Stjepan i Ivan (1381.—1385.) kao braća upravljaju Slavonijom, pošto se isprva spominju kao župani Zagorja. Kraljevska pak isprava priznaje tek starijeg Stjepana za bana.

BRAĆA EMERIK I DETRIK BUBEK KAO BANOVİ

Emerik Bubek (od 1380.—1383.) javlja se kao ban hrv.-dalmatinski i kao knez zadarski iz Zadra sa svojim ratnim izvješćima kralju o ratnim zgodama. No doskora bude utanačen mir u Turinu, pa se kod mirovnih ugovora čula i riječ hrvatskog bana, koji uz kralja potvrdjuje pogodbe mira. Za prvu godinu dosudjena bi odšteta od 7.000 dukata i grad Kotor. Nije Bubek dospio još ni urediti svoju banovinu, kad mu dodje od kralja želja (ne zapovijed!) da skupi vojsku i moranicu i da podje u Napulj u pomoć Karlu Dračkom, koji je vodio odsudni boj s kraljem Ivanom. Kao uvijek i ovaj put Hrvati otežahu da se bore izvan kraljevstva za tuđe interese. Pripreme za prevoz četa zavukoše se u beskonačnost. Konačno na kraljeve lamentacije odluči se Bubek da ubrza svoj pohod na Napulj g. 1383. Kroz to vrijeme zamjenjivao ga na banskoj časti brat mu Detrik, koji s prepoštom požeškim boravi u Zadru, zaletavajući se iz njeg po ostalim gradovima na moru sve do Dubrovnika, da kortošira za mladu kraljicu Mariju i da prima na svoje ruke prisegu vjernosti. Iste godine 1383. u lipnju bude riješen Emerik Bubek banske časti te ga valjda za »nagradu« pošalje u Crvenu Rusiju za kapetana, gdje je nekoč završio svoju diplomatsku karijeru i ban Petar Ćudar.

Detrik Bubek koji sakupljaše za kraljicu Mariju ženu Sigismunda prisege vjernosti po dalmatinskim gradovima kao knez Zadra, sazivlje g. 1397. kao ban krvavi križevački sabor.

Od g. 1301. do 1322. vladaju Hrvatskom nasljedni banovi iz starih kneževskih hrvatskih obitelji. Kao takvi odlučuju ne samo sudbinom Hrvatske, nego i prijestoljem Ugarske. Karlo Roberto, koji se pomoću banske desnice uspe na ugar.-hrv. prijestolje, prvi ukine bansko nasljedstvo i skući vlast hrv. kneževskih porodica. Kroz šestdeset i više godina od 1322. do smrti Ljudevita nema gotovo ni jednog bana

starog hrvatskog koljena. Ti se banovi, vjerni vazali svojih vladara rekrutiraju iz niskog plemstva slavonskih krajeva Ugarske. Kao dvorski činovnici dobiše bansku čast, pa ih uz tu zemlju ne veže kadikad ništa više doli ropska odanost vladaru.

Tek g. 1392. javlja se potomak hrv. kneževske porodice Ivan knez Krčki i to ne baš časnom zaslugom, jer dodje iza ledja Novigradu na moru, da iz ruku hrvatskih ustaša otme kraljicu Mariju, ženu Sigismunda. — Uostalom samo takvim zaslugama mogaše u ono vrijeme hrvatski plemići steći bansku stolicu. Tu čast ali knez Ivan obnašao tek dvije godine. Kralj Sigismund našao je boljih slugu od knezova krčkih.

LIK PRIORA VRANSKOG

Slavonski banovi ostaviše kroz četrnaesti vijek poslije Babonića blijede uspomene, dok se konačno ispod asketskih zidova Vrane ne digne neobični buntovni lik priora vranskog Ivana od Paližne, koji postaje za Karla II. (Dračkog) banom svih hrvatskih zemalja (1386.—1391.). Kad je po smrti Ljudevita bila okrunjena njegova kćer Marija, muževno su protiv toga ustali braća Horvati, zagrebački biskup Pavao Horvat i bivši ban Mačve Ivaniš, koji bijaše preživio tragediju Kosova, Ladislav Horvat i prior vranski, uz dvorskog suca bivšeg hrvatskog bana Nikole Szechi-a. Dovedoše napuljca Karla Dračkog, kojeg nakon što ga okruniše, umoriše protivnici po savjetu Jelisavete, majke svrgnute kraljice Marije — u budimskom dvoru.

Proglasivši na to sina njegova kraljem, započeo uz pomoć bosanskog kralja Tvrtka svoj sveti rat, koji bijaše predigra propasti Bosne i invazija sa zapada germanске vlasti, a s istoka turske.

Ban Ivan Paližna borio se uz kralja Tvrtka I. te braneći od Sigismundove invazije Vranu, samostan reda Ivanovaca i njegove posjede, klonu pred zidovima samostana od teških rana, umre dan kasnije od smrti kralja Tvrtka, ostavivši svoj buntovni lik u tom uzvišenom času smrti uz slavnog bosanskog kralja. Njegov drug u borbi bivši mačvanski ban, Ivaniš Horvat, predstavnik Hrvata na Kosovu, svrši na konjskim repovima u Pečuhu. Već g. 1387. postaje Nikola Gorjanski, sin poginulog istoimenog palatina kod Gorjane, kad bijahu dvije kraljice Elizabeta i Marija zarobljene od ustaša — banom mačvanskim, zamijenivši nesrećnog Ivaniša Horvata, da dodje konačno mjesto Ivana Paližne za hrvatskog bana (1397.—1402.). Svoje položaje jačao ženidbom. Kao mačvanski ban oženi kćer srpskoga kralja Lazara, a zatim kao hrvatski ban Anu Celjsku, sestru «crne kraljice» Barbare, te tako postaje svemoćnim.

Njegov sin Ladislav ban je Mačve i konačno palatin.

Da hrvatski banovi u 14. stoljeću ne bijahu ropski vazali kraljeva svjedoče nam bune Hrvata, kojima na čelu redovito stajahu bivši banovi. Ne smeta što neki bijahu madžarskog podrijetla, oni dizahu ustanke na tlu hrvatskog kraljevstva, da mu očuvaju njegova stara feudalna prava proti svakom silovitom vladaru. Hrvatski biljeg ustanka dade hrvatski ban Ivan od Paližne (banovaše od 1386.—1391.) podrijetlom Hrvat iz križevačke županije, koji kao prior samostana u Vrani dade duhovnu sankciju ustaškom pokretu. Dvorski sudac Nikola Széchy, koji udje u ustaške redove, bijaše isto neko vrijeme hrvatskim banom (od g. 1358.—1566.). Kad je Ivan Paližna, prior vranski umro u religioznoj tišini svog samostana u Vrani od rane, što ju zadobi pod njegovim zidovima u ustaškoj borbi, i opet se diže jedan od bivših hrvatskih bana Stjepan Lacković od Čakovca (vladaše od 1383.—1384. kao hrvatski ban), proti Sigismunda, da istakne sina umorenog Karla Dračkog, ugarsko-hrvatskim kraljem.

Nemogavši Sigismund snagom svojih četa upokoriti Stjepana Lackovića posluži se najodvratnijim sredstvom u ono doba, primamivši nezadovoljnika sa jamčevinom pismom na sabor u Križevce, gdje ga dade umoriti.

Umorstvo u saboru! Strahovito odjeknu taj događaj u hrvatskim zemljama, pa je tom prilikom Bosna pokazala svoj hrvatski značaj, kad se listom dignu pod vodstvom Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Tim Bosna postaje nosiocem hrvatskog ustaškog pokreta, pobijedivši konačno strano prodiranje, ali navukavši na se Turke.

Banovi, koje postavljao Sigismund u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji ne ostaviše iza sebe nikakova slavna djela. Kao takovi ne imadjahu uspjeha ni onda, kad je trebalo braniti kraljevinu od stoljetnih neprijatelja. Nikola Gorjanski, sin umorenog istoimenog palatina banovaše kao ban trojedne kraljevine od g. 1397.—1402., te kroz tih pet godina ne bilježi o njemu historija ništa osobita. Kad Sigismund vodi svoj prvi mletački rat, brani Dalmaciju neki Čeh Petar z' Myšlina, koji se pokaže potpuno nesposoban, te ga zamijem novi imenovani ban Petar de Alben (1412.—1419.), koji je taj rat u Dalmaciji doveo do toga, da je mletačka republika u njoj za nekoliko stotina godina učvrstila svoju vlast. G. 1415. šalje Sigismund slavonskog bana Pavla Čupora Moslavačkog da proljeva bratsku krv u Bosni, te se u Osori oko Doboja odigra strahovita bitka između banske vojske i ugarske s jedne stra-

ne i vojske Hrvoja, kome pomagaaše Turci, u kojoj bude uhvaćen slavonski ban i pogubljen (banovaše od 1412.—1415.).

FRANKOPAN NA BANSKOJ STOLICI

Kad bijaše postao banom dalm. hrvatskim Nikola Frankopan (od g. 1426.—1432.), Sigismund ostavi u panonskoj Hrvatskoj dvije sablasti svog dvora, ženu si Barbaru, poznatu pod imenom »Crna kraljica« i tasta si Hermana Celjskog kao slavenskog bana (1423.—1435.), onog istog, koji bijaše kumovao krvavom saboru u Križevcima, primativši Stjepana Lackovića pismenim jamstvom o njegovoj sigurnosti i nepovredivosti («salvus conductus»), i koji se spominje kao ban trojedne kraljevine još g. 1406.—1408. Ban Nikola Frankopan, kao knez krčki bijaše moćan i bogat i kao jedinać posjedovaše Krk, Modruš, Vinodol, Senj, Liku, Gacku, Cetinj, Slunj i Ozalj, pa ga Sigismund postavi banom tek u financijskoj nuždi, pošto mu založi gradove Bihać, Knin, Ostrovicu, Vrliku, Skradin, Lučku i poljičku župu za 28.000 dukata, koji mu novac bijaše potreban da se okruni za rimskog cara. Ovo bogatstvo hrvatskog kneza Frankopana izazva zavist drugog bana slavenskog Hermana Celjskog, koji se po tradiciji celjskih grofova htjede dočepati baštine hrvatskog kneza. U jeku borbe umre Frankopan g. 1432., ostavivši iza sebe devet sinova, dostojnih da ih narod opjeva kao ono braće Jugoviće u narodnoj pjesmi. Njega naslijedi u banskoj časti po nasljednom pravu, a ne po kraljevskoj dobroj volji knez Ivan Frankopan (1432.—1436.), koji baštini junačku buntovnu tradiciju roda Nelepića, oženivši se s jedinicom Katarinom kćerkom Ivaniša Nelepića, posljednji svog roda, a donije mu za miraz Hrvatsku od Velebita do Cetine. No protiv tog sjedinjenja hrvatskih zemalja pod tom srećnom ženidbom s Katarinom Nelepić, koja bi vinula rod Ivana Frankopana do kraljevskog prijestolja, stavi novcem preminulog Nikole Frankopana već okrunjeni rimski i germanski car svoj carski veto i jednostavno proglasi bana Ivana Frankopana buntovnikom; svojim dekretima oduzme mu sve časti i posjede, a kako sve to bijaše još tek na magarećoj koži, to pošalje na kneza mladoženju svog slugu, slavenskog bana Matka Talovca (banovaše od 1435.—1444.), da to ostvari silom mača. Rat, (kojeg historičari nazivaju krivo gradjanskim ratom, a kog je vodila obična vojska plaćenika i kmetovi dotičnog kneza) dokrajči tek nenadana smrt hrvatskog kneza Ivana, pa ban Matko Talovac za svoju ropsku službu i pobjedu nad mrtvim lavom dobi od Sigismunda miraz nersrećne Katarine, jedinice Ivaniša Nelepića. To bijaše tragični svršetak velike ljubavi Iva-

na Frankopana i Katarine Nelepić, u kojoj je slavonski ban odigrao najblijediju i najpodliju ulogu. To bijaše ujedno i posljednji zločin cara Sigismunda, koji haraše po hrvatskim zemljama gotovo po stoljeća ostavivši iza sebe nevinu prolivenu krv, pustoš i prokletstvo! Prvi Frankopani ulaze na tragičnu pozornicu hrvatske povijesti kao buntovnici, kao buntovnici završavaju svojim rodom u uroti.

Po drugi put doživi kršćanska vojska (ugar.-hrvatska) svoje kosovo na Kosovu polju, pa su u toj trodnevnoj bitci zapisana medju poginulim junačkom smrću dva bana, hrvatski ban Franko Talovac i slavonski ban Ivan Székely. Narodna pjesma pohrvatila je neke mađjarske junake koji bijahu na čelu banske vojske. Ivan Hunjadi postaje Sibirjanin Janko, a bana slavenskog Ivana Sekelja (Székely-a) prikazuje u sjajnom oklopu, u kom pade u borbi s najvećim turskim junacima, koje privuče njegova raskošna oprema u njegovu blizinu.

Po smrti dalm. hrvatskog bana Petra Talovca postaje banom Ladislav Hunyady (1453.), ali ovaj se ne usudi doći na buntovno tlo Hrvatske gdje banovahu knezovi Celjski a od koje dio pod svojim lavskim krilom držahu Frankopani, razgranavši se u moćne rodove Tržačke, Cetinjske, Slunjske i Ozaljske. Dok slavonsko banstvo držaše po smrti kosovskog junaka Sekelja grofovi Celjski Fridrih i Ulrih (oko 1454. i 1456.) kojima bijaše više stalo do domaćih borba i otimačina nego do kosovskih slava, pa ih Kosovo ni ne vidje.

Matko Talovac banovaše kao ban »cijele Slavonije« od 1436.—1444., pa su već godine 1445. knezovi Celjski ugrabili slavonsko banstvo, prepustivši ga tek za kratko vrijeme Sekelju. Ta braća knezovi celjski ne zadovoljiše se samo banstvom nego stadoše otimati baštinu Talovaca otetu Frankopanovoj zaručnici, te se tako domogoše cijele Hrvatske osim one u posjedu Frankopana. No neka, viša sudbinska ruka presjekla je taj sredovječni čvor spleta, otimačine i banovanja pa je Ulrik Celjski kao slavonski ban došavši s kraljem Ladislavom iza sretne obrane Beograda da pobere lovorike bezimernih njegovih branilaca, bio dočekan od ljudi bivšeg dalmatinsko-hrvatskog bana Ladislava Hunyady-a, koji ga pogubiše i tako njegovom nesilnom krvi oprave sve uvrede, što ih on nanese Hrvatskoj; Zagrebu i njegovom biskupu, tako rekuć na pragu despotske zemlje njegova tasta Đorđa Branković, kog pokosi iste godine smrt. (1456.) U Budimu pako stiže opet osvetnička smrt Ladislava Hunyady-a, što mu je priredio kralj Ladislav uprkos svoje svečane zakletve njegovoj ženi da to ne će učiniti. Taj pustolovni kralj, kome bijaše tek 17 godina i koji je zaigrao tako krvavu tragediju već na početku svog vladanja, da izbjegne osveti, ode iz Budima uzevši sina Hunyadyevog kao suž-

nja sa sobom, nakon što dađe zatvoriti mladjeg brata Hunyadya u tamnicu, no iza osam mjeseci uhvati ga još malodobna smrt za vrat u Pragu g. 1457.

Jednome sunce zadje, a drugome izadje. Vrata se tamnice otvore, i iz nje se pojavi na pozornici hrvatske povijesti budući kralj Matijaš, čovjek odlučan i pravičan, kome je hrvatski narod ostavio najtrajniji spomen u ovim riječima: Potlam kralj Matijaš spi nikakve pravice ni... S junačkom narodnom pjesmom ulazimo u to srećno doba, gdje se kucaju junaci, i gdje vino pije Dojčin Petar, Varadinski ban... Kralj imenuje za dalmatinsko-hrvatskog bana Pavla Špirančića (1459.—1463.) kojega je ime zapisano u obrani grada Klisa. Među urotnicima proti Matijašu nalazio se i Nikola Iločki, budući hrvatski ban, kome je velikodušni Matijaš, okrunivši se kraljem, sve oprostio videći u njem čovjeka, koji se bori za pravdu. To dovede Nikolu Iločkog do velikih časti, postaje priorom vranskim, hrvatskim banom i te dvije časti, slijedeći vjerno tradiciju Hrvatske, okrunivši Matijaš kraljevskom časti, postavivši hrvatskog bana i priora vranskog simbolično u jednoj osobi za bosanskog kralja (1472.—1477.). Time je i opet ujedinio idejno sve hrvatske zemlje pod jednom krunom. Nikola Iločki poslije kralja Zvonimira i Petra Svačića bijaše hrvatski ban, koji uz tu čast obnašao i kraljevsku.

Kralja Matija podrezao je drugim velikašima i banovima njihove čelenke i perjanice, pa su narodni popovi ostavili u staroj hrvatskoj glagolici među inim g. 1486. i ovu suvremenu bilješku: »Kralj Matijaš biše podbil poda se vsu hrvatsku gospodu!«

I ako ugarski velikaši i kr. slob. gradovi svečano prisegoše, da će izabrati nezakonita sina kralja Matijaša za zakonitog vladara, ostade tom kraljevskom sinu kog glagolski spomenici zovu Ivaniš — tek banska stolica, uz obećanje da će biti okrunjen kao hrvatski ban bosanskom krunom. Kako ban Ivaniš imade neprilika zbog Senja i Primorja s Frankopanima, kojima bijaše oduzeo ovu djedovinu kralj Matijaš, to se on zahvali na banskoj časti, pa ga zamijeni odlučniji Madžar Mirko Derenčin, koji se upusti u borbu s Bernardinom Frankopanom. Ova nesloga primamila je Turke pa i ako se složise gospoda u nevolji, narod tako rekuć goloruk i izmoren pretrpi na krbavskom polju jedan od najtežih poraza, u kojem bude sam ban uhvaćen i odveden u ropstvo i pogubljen.

Od g. 1493.—1495. postaje banom Ladislav Kaniški, dok ga opet ne naslijedi Ivaniš Korvin od 1495.—1498., koga prekinu za godinu dana Juraj Kaniški, da opet po treći put nastavi banovanje od 1499.

do 1504. Ivaniš Korvin bijaše miroljubiva narav, pa kako se ostavi banske stolice, kad su se bunili Frankopani protivu njega, tako opet ostavi Ugarsku u času kad se u njoj pojavise neredi, te primi bansku čast i čast hrv. hercega, oženivši se Beatricom, kćerkom Bernardina Frankopana, zbog kojeg napusti u svoje vrijeme Hrvatsku. Dva grada osobito omilise Ivanišu Korvinu, Bijač na Uni i Krapina, te u jednom od njih stolovaoše naizmjenice. Iako izbjegavaše besmislene borbe velikaša te se radje odriče časti i bježi iz zemlje, u kojoj se vode takove borbe, pokazaše se pravim viteзом u obrani Jajca i Knina, a da mu je domovina Hrvatska, svjedoči njegov grob u pavlinskoj crkvi u Lepoglavi, gdje se još i danas čuva uspomena na njegov viteški lik.

U Krapini u starom gradu troje simbolične braće sklopio je svoje viteške oči nezakoniti sin kralja Matijaša g. 1504. Od Ivaniša Korvina pa do bana Petra Berislavića izmjenjivahu se banovi trojedne kraljevine, kao bljede sjene velikaša što ih šiljaše iz Ugarske na bansku stolicu. U jednu godinu iza Ivaniša izmjenise se tri bana, Franjo Balassa, Andrija Bot i Hrvat Marko Mišljenović. Iza njih javlja se opet Juraj Kaniški. A iza njega dolazi Ivan Ernušt iz Čakovca, Andrija Bot i Mirko Perenyi, dok konačno podigne degradiranu bansku čast historijskom snagom svojih predaka na klasičnom tlu Hrvatske vesprimski biskup Hrvat iz Trogira Petar Berislavić. Kao vesprimski biskup dolazi u Hrvatsku, da postaje banom u odsudnim časovima i da obrani svoju zemlju. Ide od pobjede do pobjede, pobjedjuje kod Dubice na Uni, kod Jajca i čak mrtav, kao neki legendarni junak, koji nepobjedjenim duhom vodi k pobjedi — pobjedjuje na brdu Gjavlju u Plješivici. Čitajući stare listine, što ih sakupi Tkalčić, našao sam na trag banu Petru Berislaviću kako to slavno ime biskupa, koji braše lovrike po bojnim poljima i brdinama, spominje se i medju sitnim brigama naših dragih Zagrebčana. Dok cijela Hrvatska bijaše u opasnosti, ti se purgeri grički natezahu za pedalj zemlje s Kaptolom i zvahu odličnog bana i biskupa da im on kroji pravdu. Moguće godinu dana ili tek nekoliko mjeseci prije svoje smrti stajaoše klasični lik viteza i biskupa Berislavića na medji nekog zemljišta izmedju Kaptola i Griča okružen komičnim licima purgera, koji tu dodjoše svojim cehovskim mačevima, da uvjeravaju svog vrhovnog suca o svojem sitnom pravu.

Ban Petar Berislavić bijaše i kao vitez i kao ban simbol svoje domovine, kome je don Frane Bulić na spomen napisao u Trogiru u danima našeg ropstva slavni epitaf.

PETRU BERISLAVIĆU,

hrvatskom banu biskupu državniku, koji svoj vijek posveti svoj život u Petrovu Gvozdu dade da najezdu Turske suzbije i da oslobođenjem

Dalmacije otrgnute od Mlečića Narodu Hrvatskom djedovinu Hrvatskoj državi cjelovitost povрати — grad Trogir svom besmrtnom sinu na vječni spomen godine 1938. postavi.

Herojsko doba hrvatskih banova

**Gjuro knez Zrinski,
koga nije zapala banska čast**

NA MRTVOJ STRAŽI ZAPADA

Junaka smrt Petra Berislavića (g. 1520.) bijaše preteča herojskog, legendarnog doba hrvatskih banova. U šestnaestom i sedamnaestom vijeku junaštva hrvatskih banova zasjeniše legendarnu tradiciju grčkog junaka Leonide, po cijeli kršćanski, a i muslimanski svijet prati s udivljenjem herojske borbe Hrvata na mrtvoj straži zapada.

Svojom hrabrošću ističe se osobito nasljednik Berislavića, ban Ivan Karlović, od roda Gušića, čije prvo banovanje odigravaše se od god. 1521.—1524. u jeku najtežih borba, kad padaju stare kule hrvatskog kraljevstva Knin, Ostrovića i Skradin. Govoto nema starog grada u Hrvatskoj, otkuda se ne bi javio u svojoj kršćanskoj i viteškoj brizi ban Karlović. Jezdio je od grada do grada u svojoj banskoj brizi da spasi Hrvatsku, nadgledavajući posade, hrabreći šaku ljudi smještenih po svojim gradovima, napadajući neprijatelja svuda kud stigne. Svi mu hrvatski gradovi leže na srcu, svakom bi htio pružiti svoju pomoć. Za njeg ne bijaše grada, gdje bi barem za neko vrijeme u viteškoj dokolici smirio svoje srce. Tamo gdje prijeti domovini opasnost, tamo je sijelo bana Ivana Karlovića. Državom je tada vladala uslijed rasipnosti dvora skrajna bijeda, pu ban Ivan Karlović potroši gotovo svu svjcju djedovinu za obranu Hrvatske. Mladi i ne-

iskusni vladar Ljudevit II. postavi tada za bana Ivana Tahia, no taj već g. 1525. ostavi bansku čast, pošto mu bijaše više do njegovih imanja, nego do obrane kraljevstva. Iste godine Ljudevit II. pozove mađjarskog velikaša Franju Batthyanya na bansku stolicu, te ovaj sa šakom Hrvata izvuče jedva živu glavu iz mohačkog blata, kamo bijaše pratio kralja, koji kod Mohača pogiba bez nasljednika. Franjo Batthyany po smrti Ljudevita II. zalaže se za kralja tudje krvi, za austrijskog nadvojvodu Ferdinanda. Krsto Frankopan, koji ne htjede priteći u pomoć Ljudevitu II. kad je ovaj laskoumno pošao na Mohač, još za života ovoga kralja bijaše na čelu uroti, koja htjede sebi izabrati novog vladara. Krsto Frankopan baveći se kao kapetan na dvoru Ferdinanda vidje u izboru Ferdinanda za hrvatskog kralja moćnog zaštitnika, da se opet Bosna pripoji Hrvatskoj. Krsto Frankopan laskaše nadvojvodu, da će postati kraljem Bosne, ako ga novčano pomogne, da može skupiti vojsku i osvojiti Bosnu, jer kako je svečano izjavio papinski poslanik na budimskom dvoru barun Burgio: appartenendo la Bossina a la Croatia — Bosna pripada Hrvatskoj. Krsto Frankopan, koji ne dobi vrhovno zapovjedništvo ugar.-hrv. vojske i jamstvo za svoje posjede (uvjeti pod kojima bi ovaj podupirao izbor Ferdinandov), ostavi nadvojvodu Ferdinanda i kao pristaša protukralja Ivana Zapolje, podrijetlom Hrvata, postaje banom slavonskim, izabran 18. prosinca 1526. u Križevcima. Protuban Frankopana bijaše već spomenuti slavonski ban s Mohača Franjo Batthyany. Dok izborom Ferdinandovim na Cetinu banom hrv. dalmatinskim opet postaje Ivan Karlović.

U borbi između pristaša Ferdinanda i Zapolje došlo je do tragikomičnih prizora, kad su Ferdinandovci u ime kršćanstva i obrane Kristove nauke uništavali Kaptol i stolnu crkvu u Zagrebu, jer da je biskup zagrebački Erdödy, pristasa Ivan Zapolje sklopio savez s neprijateljem kršćanstva, s osmanlijskim carstvom! Prva žrtva ove bratske borbe, koja je otvorila vrata istoku, bijaše plemeniti muž Krsto Frankopan, koji već g. 1527. pade pod zidovima varaždinskog grada, ubijen mučke iz lumbarde.

Tako završi ban Krsto Frankopan, koji je iz svoje vojničke karijere ostavio dirljivi religiozni motiv na stranici svoje molitvene knjige izdane u Mletcima, koji ga prikazuje u ratnoj opremi s mačem i šljemom do njega, kako kleči nasuprot svoje žene Apolonije, koju zarana izgubi, — ispod prizora djevice Marije, krunjenja u nebeskoj slavi sv. Trojstva.

Njegov dostojni protivnik, ban Ivan Karlović ostavi svoje gradove na mrtvoj straži, tjeran ubojnim strijelama klevete, da je u savezu s Turcima, te klonu pod teretom lažnih optužbi na Medvedgradu g. 1531.

Po smrti Krste Frankopana prima vodstvo narodne stranke, pristaša Ivana Zapolje, biskup zagrebački Šimun Erdödy, koga već g. 1530. slavonski sabor u Križevcima izabire hrvatskim banom. Pojava zagrebačkog biskupa kao bana djelovaše mirotvorno, pa se u mjesecu listopadu g. 1530. izmire velikaši kod sela Dišnjika nedaleko Garešnice, proslavivši velikaški taj svečan dan u tamošnjem dvorcu.

HRVATSKA BEZ BANA 1531.—1537.

Od g. 1531. do 1537. Hrvatska ne imadjaše službeno bana. Kralj Ferdinand ne htjede iz dvostrukih razloga da imenuje na to tradicionalno mjesto čovjeka, koji bi nastavio herojsko doba hrvatskih banova. Prvo bojaše se bune i urote, jer ga već bijaše sabor u Topuskom pozvao, da mu vrati izboru povelju, a drugo jer htjede prištediti bancu plaću, a ni jedan hrv. plemić ne mogaše uzdržavati na svoj trošak nekoliko stotina banskih konjanika, toliko bijaše plemstvo osiromašeno stoljetnim borbama.

Ipak u tom razdoblju predstavljao banšku vlast Nikola Jurišić, vrhovni zapovijednik svih četa kranjskih, štajerskih i hrvatskih zemalja pod krunom Ferdinanda. Za njegove uprave hrvatski jezik postaje diplomatskim jezikom u saobraćaju sa Carigradom, a on sam pišaše bosančicom, jezikom stare hrvatske ikavštine, pa kad je kao tajni savjetnik proživljavao svoje posljednje godine u Beču, toliko dade svom radu i životu hrvatskog značaja, da se njegova kuća u Schneckenstrasse u kojoj je radio — nazva »Kroaten Haus«.

Umrije u Beču oko g. 1543., a stare kronike nalaze mu grob u Kisegu, u mjestu, kog slavno odbrani — u crkvi sv. Jakoba.

Sve do g. 1537. ostavi Ferdinand hrvatske zemlje bez tradicionalnih banova. Tek pritiskom opasnosti, koje su prijetile kraljevstvu, imenuje Ferdinand Tomu Nadasyja (od 1537.—1540.) i Petra Keglevića (od 1537.—1542.) banovima hrvatskih zemalja. Ovaj posljednji iako pristaša Ferdinanda bijaše jedan od onih, koji optuživa-

še bana Karlovića, isto tako pristaša Ferdinanda — zbog tobožnjeg saveza s Turcima. Od g. 1520.—1522. bijaše Keglević već banom jajačkim.

Kao jedan od rijetkih preživjelih hrvatskih velikaša sa Krbavskom polja, javlja se kao junak i kao osvetnik pod tvrdim zidovima Jajca.

Kako nad njegovom djedovinom Kegalgradom već vladaše puštoš turske sile, to dobiva zbog svog junaštva Bužim i neka imanja u Hrvatskoj. Kad se htjede pod stare dane domoći rodbinskim vezama Čakovca, u kojeg se i useli kod izlikom kao skrbnik djeteta

Ban Krsto Frankopan
detalj iz molitvene knjige

svoje kćeri, pada u nemilost kod kralja, jer se ne htjede kraljevskim nalogima podvrgi, te bude svrgnut za banske časti, a kao legendarnog junaka, morade ga sam ban Nikola Zrinski svladati, da ga internira u gradu Kostelu. Bijaše među inim i izvrnut progona mnogih velikaša, pa kameni lik na nadgrobnoj ploči u crkvi bl. Djevice Marije u Pregradi prikazuje simbolički njegova sina Simona († 1579.), kako kleči sklopljenih ruku u ratnoj opremi sa zastavom kraljevstva pred Raspetim sa cijelim svojim pokolenjem.

JUNAK I BAN NIKOLA GROF ZRINSKI

Na bansku stolicu bude postavljen 1542. grof Nikola Zrinski, nakon što se slavno borio kod Pešte. Kao hrvatski ban gonio je Turke, boreći se uvijek u prvim redovima.

Kao junak i vitez izazva na mejdan drugog bosanskog junaka Ulama pašu, da pošteti kao ono u klasično Horacovo doba prolijevanje bratske krvi, pa da riješi Bosne junačkog i okrutnog paše... ali mu kralj zabrani da se kao ban upusti u tu borbu.

G. 1556. odriče se Zrinski banske časti, jer mu Ferdinand ne mogaoše plaćati bansku četu od 400 konjanika, a sam je ne mogaoše uzdržavati. Iste godine postaje kapetanom sigetskima i vrhovnim zapovjednikom hrvatske vojske. Ali i tu spletkare protiv njega okolne dvorske ulizice, te se htjede odreći svih časti. No turska pogibao ustavi ga u Sigetu, gdje će zadiviti svojim junaštvom cio svijet.

U to vrijeme bijaše hrvatskim banom Petar Erdödy (1557.—1567.), te se kao ban borio protiv dvije aždaje hrvatskog kraljevstva: protiv Turaka, koje porazi kod Obreške, te tako stekne naslov grofa, i protiv bečkog centralizma. Još jedan prilog o junaštvu hrvatskih banova i njihovoj političkoj neovisnosti.

DVA BANA U HRVATSKOJ

Kako su poslovi hrvatskog kraljevstva zbog unutrašnjih problema i vanjskih neprijatelja bili odviše teški za jednog bana, koji u ovo burno vrijeme redovito sprovodjaše dane na bojnim poljima braneci Hrvatsku, to Maksimilijan postavi god. 1567. dva bana, biskupa Gjuru Draškovića za građanske poslove i Franju Frankopana Slunjskog za vojničke poslove. Ovaj izbor narodnih banova pozdravio je po prvi puta zajednički hrv.-slavonski sabor. Moguće da bi banovanje biskupa Draškovića bilo označeno dobom hrvatske renesanse, pošto taj muž bijaše ljubiteljem znanosti i umjetnosti, za kojega doba napisao Antun Vramec tragičnu hrvatsku kroniku — da nijesu neki velikaški uljezi ogorčili i onako teški život hrvatskih seljaka. Tragični plamen s usijanog prijestolja Matije Gubca pao je i na religiozni lik zagrebačkog biskupa kao bana, pa se mnogo okrutnosti izvršene po tudjinskim plaćenicima nad hrvatskim seljacima s nepravom pripisivalu hrvatskom banu, koji imadjaše vrhovnu vlast nad hrvatskom vojskom. Ali zbog toga, što se istraga proti seljacima vodila po tudjinskim plaćenicima u Beču i Ljubljani ignorirajući bansku kompetenciju, odriče se zagrebački biskup banske časti. Na njegovo mjesto bude postavljen banovac Gašpar Alapić (Alapi), pošto se istaknu kao krvnik seljaka u seljačkoj buni, pa je carska vlast postavila na to mjesto »jaku ruku«, da uguši narodni pokret. Gašpar Alapić bijaše od onih rijetkih u Sigetu, koje je mimoišla junačka smrt Nikole Zrinjskog.

Značajno je za ono doba, da su buntovni hrvatski seljaci prvi istakli državno pravni položaj Hrvatske, koju ne htjedoše ovisnu od bilo koje zemlje. Na mukama izjaviše: »Da smo pobijedili gospodu, osnovali bismo carsku vladu u Zagrebu«. Ideja hrvatske autonomije, koja hoće imati izravnu vezu sa vladarom bez tudjinskih posrednika bijaše već u 16. stoljeću formulirana po hrvatskim seljacima, a Zagreb kao glavni grad i sjelo vlade!

U to doba čuše se i na hrvatskom saboru odlučne riječi velikaša, koji ne dopuštaše krnjiti prava Hrvatske. Na povrede ustavnih prava, sabor je jednodušno tražio, »da se s obzirom na veliku nevolju nadvojvoda Karlo ima sporazumjeti sa banom, da ne krnji prava kraljevine Hrvatske, koja je slobodna i samostalna«. Kao odgovor na odlučni stav hrvatskog sabora bijaše, da banu bude oduzeto zapovjedništvo nad vojskom i imenovan banom Štajerac Krsto Ungnad (od god. 1578.—1584.), propagator protestantizma. Upravo u to doba, pod teškim prilikama, kad obrana hrv. kraljevstva spada na tudjince, sastade se g. 1579. hrvatski sabor u Zagrebu. Bijać u turskom moru, ruševan i zanemaren od austr. nadvojvoda odupire se gigantskom snagom, a hrvatski sabor ističe pred kukavnim banom Ungnadom ulogu bana u Hrvatskoj:

»Poslije Boga Svemogućega prva je briga bana hrvatskog, da ne propadne ovo bijedno kraljevstvo i susjedne zemlje!»

No ovaj malo mari za Hrvatsku. Jedina mu je briga kao tudjincu, da njegovu silovitu vlast osjete domaći. Listine su pune svadja, nepravda i nasilja što ih počinja ovaj ban nad Zagrepčanima, prseći se pred njima u svojem oklopu, da je on njihov kralj i njihov bog. Takovih »bogova« bijaše kroz povijest dosta u Zagrebu, ali kao svi »bogovi« i ovaj je konačno odletio sa svog Olimpa, jer je svijest za pravdom pobunila Hrvate. Dok se kralj Rudolf, koji postavi Ungnada za bana, bavio sa nebom i zvijezdama, okruživši se sa zvjezdoznancima, žrecima, alkimistima, staklarima i ludjima u zlatnom Pragu, cijela Hrvatska bude prepuštena vrhovnom zapovjedništvu nadvojvode Karla, tako da se hrvatska linija s Une pomakla na Kupu, pa ban Ungnad i koruški kapetan nakon poraza prepustiše sve kulturne tekovine i narod Hrvatske krajine svojim vojničkim manevrima i barbarstvu doseljenika i osvajača.

Da se zadovolji hrvatske velikaše, i da se spasi Hrvatska i banska čast, bude za bana instaliran svečano mladi odvažni i otmjeni vitez, inače zet degradiranog bana Ungnada, 26 godišnji Toma Erdödy. (1584.—1595.). Već sama pojava novog bana, kog s velikim slavljem dočekaše u Zagrebu, toliko diže moral vojske, da je već prvih godina ban pobijedio Turke kod Slunja i Ivanića, te provaljuje i u Bosnu. Kao branitelj prava Hrvatske došao je Toma Erdödy kao hrvatski ban u sukob s karlovačkim generalima i soldateskom krajine, koja je ne pokoravajući se vrhovnoj banskoj vlasti haračila po Hrvatskoj. Vojska bana Tome Erdödy bijaše sa svojim vodjom u prvom bojnem redu, kad izvojuje slavnu pobjedu kod Siska g. 1593., godinu dana kasnije od propasti Bijaći. Odlučnost banova odlučni pobjedom. Kad postade glavnim zapovjednikom vojvoda Maksimilijan, opet ustaje hrvatski sabor da

podsjeti vrhovnog generala, da ima raditi sporazumno s hrvatskim banom i da ne smije ništa poduzimati na svoju ruku na teritoriju Hrvatske, a kamoli zapovijedati. Toma Erdödy zastupao je odlučno Hrvatsku u svim ugovorima što bi ih kralj Rudolf, zvijezdoznac sklapao. Njegove su ostale besmrtno riječi: »Regnum regni non proscibit leges« Kraljevstvo kraljevstvu ne propisuje zakone, te pjesnik Matoš borac za hrvatska prava uplete skladno u buntovnu svoju pjesmu ove riječi:

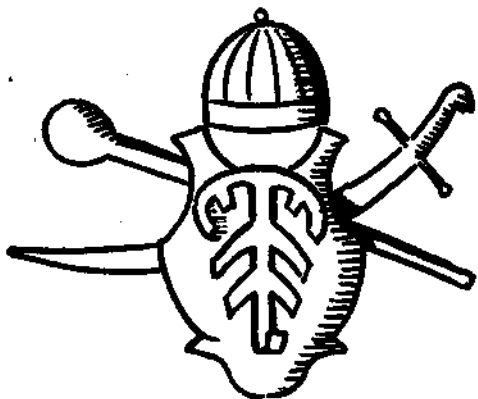
Prozor Stjepanovog doma
Priča gotski san
Modri tamjan i aroma
Puni sveti stan.

Stanac kamen, hrabri Toma
Erded, Bakač ban,
Heroj sisačkoga sloma
Sjâ ko onaj dan.

U katedralu, kad su teške noći,
Na Banov grob zna neka žena doći
S teškim križem cijele jedne nacije.

A kip joj veli: Majko audiant reges:
Regnum regno non praescribit leges,
I, dok je srca, bit će i Krocacije!

Kako vojska banova ostade neplaćana, a krajiški vojnici odaše se kradji i pljački, te nemajući nikakovo jamstvo od dvora, da će se poštivati prava Hrvatske, to se Toma Erdödy odreče svoje časti, koju polaže u ruke hrvatskog sabora g. 1595. I opet na saboru ističu se ova prava Hrvatske: »Novi ban treba

Viteška ostavština bana Bakača-Erdödy-a

da bude zavičajnik Hrvatske, da je vješt borbi. Ako pak hrv. staleži ne će imati bana, ne će se pokoravati generalu tuđe narodnosti i ne će dopustiti, da im se sloboda krnji.«

Toma Erdödy povuče se za neko vrijeme na svoje imanje u Metliku, kojoj hrvatski ve-

likaši dadoše biljeg grada hrv. kraljevstva. Kralj na to imenuje dva bana biskupa Gašpara Stankovića za građanske poslove (1595.—1596.) i Ivana Draškovića za vojničke (1595.—1607.). No sabor ne htjede

Nikola Šubić Zrinski, branitelj Sigeta

priznati dva nametnuta bana, pa Rudolf pošalje dva komesara, koji instaliraše nove banove. Biskup umre g. 1596., te sav teret banstva ostaje na Ivanu Draškoviću, koji se pokaže dostojnim banske stolice time što se zauzimaše za progonjene Uskoke prikazujući rad okrutnog komesara Rabata kao izdajnički po kraljevstvo. Kad se hrvatska vojska okupi da oslobodi Sisak i osvoji Petrinju, nadje se u tom junačkom kolu uz bana Draškovića, stari junak Toma Erdödy, (g. 1596.), kog hrvatski sabor za zasluge njegove u obrani kraljevstva proglasi kapetanom hrvatskog kraljevstva g. 1603.

Kad se u Ugarskoj stade širiti protestantski pokret i pretvori se doskora u Bocskayevu bunu, koja imadjaše za cilj među inim da podvrgne pod svoju vlast Hrvatsku, ustaje i opet hrvatski ban Ivan Drašković, te uz pomoć Gjüre Zrinskog i Franje Bathyanya, prešavši Dravu, porazi Madjare.

No i mimo banove vlasti, gospodariše u ime obrane kršćanstva štajerski, austrijski i kranjski staleži hrvatskim gradovima u Krajinu, gdje su mnoge kukavice i tuđinci dobivali unosne službe i generalske plaće. Hrvatski staleži, gdje vladaše buntovni duh Zrinskih i

Frankopana prosvjeduju u hrvatskom saboru protiv invazije tudjinaca u Hrvatsku, te već

Ban biskup Juraj Drašković

onda odlučno ustaju protiv njih izjavivši u svom prosvjedu,

»da su spremni radije umrijeti, nego da s njima gospodare tudjinska gospoda ili da ta gospoda obnašaju ma samo i najmanje časti na štetu njihove slobode!«

Već tada Hrvatska je jasno odredila svoj povjesni stav, pa je ta odlučnost imala za posljedicu da je kralj imenovao hrvatskim banom viteza Tomu Erdödy (1608.—1614.), nakon što se barun Ivan Drašković zahvali na banskoj časti, koja ga materijalno gotovo uništi, jer kralj sav teret kraljevstva hrvatskog svali na banska ledja.

Kad je Toma Erdödy kao hrvatski ban stao prijetiti uljezima hrvatske krajine, nastade uzbuna među kranjskim, štajerskim i koruškim staležima, koji u toj bijednoj krajini imadjahu unosne službe, jer da taj komad Hrvatske pripada nadvojvodi Ferdinandu. Hrvati se bune, šalju nadvojvodi poslanstva. Nadvojvoda ih odbija, a sabor već pred skoro 400 godina uglavljuje, da bi kralj ispunio zahtjeve Hrvata, ali da na putu stoji netko, koji to priječi. Taj tajanstveni netko stajaše stoljeća na putu ostvarenja hrvatskih prava.

Banovi XVII. stoljeća kao vojskovođe i urotnici

KRALJEVSTVO KRALJEVSTVU NE PROPISUJE ZAKONA

Karlovački generalitet i vrhovna komanda »obrane kršćanskih zemalja« stvoriše na teritoriju Hrvatske svoje vlastito vojničko područje, naseljavajući ga Vlasima, i buneći ih protiv hrvatske gospode i hrvatskog bana. Kad je kralj odlukom hrvatskog sabora opet za nuždu morao priznati Tomu Erdödy-a hrvatskim banom, ne htjede ga po tradicionalnom običaju instalirati t. j. dati mu bansku zastavu i plaću za bansku četu, pošto se taj ban usudi tražiti stara prava Hrvatske i reći glasovitu devizu, da »kraljevstvo kraljevstvu ne propisuje zakone«.

Stari junak, videći da nema svojih banskih četa i da mu karlovački generalitet zvrcka sabljom ispred nosa, i krnji prava Hrvatske, odreče se po drugi put banske časti, a hrvatski sabor kao izazov tudjinskim generalima u Hrvatskoj podijeli banu doživotnu službu kapetana zemaljskih pješaka...

Na njegovo mjesto postavi na to kralj ludbreškog vlastelina Benedikta Thurczy-a, koji se zadovoljio sa figuralnom časti bana, ali je prigodom njegove krnje instalacije bez banske zastave i banske vojske — hr-

GJURO ZRINSKI

najmladji hrvatski ban, otac posljednjih banova toga roda Nikole i Petra

vatski sabor u zapisu izrazio svoje negodovanje.

Po smrti bana Benedikta Thurozy-a, »vladara iza njegova veličanstva« kako ga predstavio saboru komesari, na glasu kao junaka, instalirana bez banskog banderija, kome kralj ostade dužan za bansku četu, te ostavi iza sebe neuslišane proteste hrvatskog sabora protiv krunjenju starih njegovih prava, sastane se ponovno hrvatski sabor u biskupskoj palači u Zagrebu, da predloži kralju tri velikaša za bansku čast: grofa Tomu Erdödy-a po treći puta, baruna Ivana Keglevića i konačno mladoga grofa Sigismunda Erdödy-a sina Tomina. No mimo ovih uglednih velikaša kralj postavi za bana četvrtog velikaša kneza Nikolu Frankopana, vlastelina Bosiljeva i Novoga, koji se već okiti lovorikama u ratu s Mlecima. Nije mu se žurilo da preuzme ban-

prave i pravde oko priznanja prava na prijestolje Ferdinandu, stričeviću Matijinom, ustao je temperamentno ban Nikola Frankopan, da svojim govorom predobije velikaše za Ferdinanda. Govorio je u ime katoličkih velikaša, dok protestantski staleži digoše graju protiv smjelom govorniku, te mu stadoše prijetiti, da će ga baciti kroz prozor. I tu hrvatski ban kao na bojnopolju pokaže svoju smjelost i zagrm protiv uskrslih sablasti krvavog križevačkog sabora: Evo me ovdje! Tko hoće da me baci, neka mi se samo približi!

Vikači zanimajiše, nastade kratka stanka, šutnja, u kojoj se tek žu kako šušta pero ljetopisca po hartiji, pišući ove znamenite riječi uz zveket banove sablje. Time bi rasprava dovršena, a sutradan Ferdinand izabran i proglašen kraljem. Krunisanje Ferdinanda II. bijaše obavljeno nakon dugih priprema od ne-

Senj u XVII. stoljeću (crtež Nikole pl. Hreljanovića)

sku vlast, pa se tek nje primi, kad mu bude osigurana potpuno vojnička vlast. Savremenik banov kanonik Ratkaj daje o njemu portret jedinstvene klasične jednostavnosti, te piše, da je muž doduše starinske strogosti u koga bijaše združeno veliko iskustvo s osobitom razboritošću, te bi stekao najveću hvalu svoga vijeka, da se nije kratio obuzdavati strastvenu i žestoku čud svoju... koja se više put ispoljila doduše uvijek u naplementitijoj namjeri. Čovjek, koji darivao kneževski crkve i samostane i koji prvi od hrvatskih banova nosaše među svoje kmetove zublju prosvjete u mističnu tamu svog doba, nastojeći da mu kmetovi budu pismeni, ne mogaše biti zao i žestoke čudi, nego za one, koji o njemu kao velikaški suparnici za bansku čast ostaviše takova sjećanja. Na ugarskom saboru od 23. III. 1618., gdje nastadoše ogorčene velikaške ras-

koliko mjeseci dne 1. VII. 1618., pa se u svečanoj krunidbenoj ceremoniji isticahu osobito hrvatski ban Nikola, noseći kraljevsko žezlo, mladi grof Krsto Erdödy sa zastavom Slavonije, a mladi grof Zrinski, koji kao budući suparnik bana Nikole, nosaše simbolički zastavu Srbije.

Kao lijepa i nasmijana sreća ušla je u banov život Marija, kćer grofa Petra Erdödy-a, koja očekivao svog ženika u Kerestincu, ali nakon velikih nada i priprema, uoči svog vjenčanja ban oboli. No poslije bolesti, koja potraje duže, neki nepoznati događaji prekinuše zaruke i te srdačne veze između Frankopana i Erdödy-a. Ban se zabavio s nutarnjim problemima kraljevstva, koje je sa svojim borbama i nemirima bacilo u grob već iznemoglog cara i kralja Matiju II., te je novi kralj Ferdinand II. prepustio svu vlast u hrv. kraljev-

stvu Nikoli Frankopan, u koga poslije onog ugarskog sabora imadjaše potpuno pouzdanje.

Mjesto bogata miraza navukao je na se ban Nikola Frankopan mrznuju Erdödy-a zbog nutarnjih građanskih borba, u kojima bijaše hrvatski ban u slobodnom gradu na brdu Griču na strani pučana, dakle u protivnom taboru od ponositih Erdödy-a.

Zauzet borbama za svog kralja Ferdinanda II. kome se javiše konkurenti za njegovo prijestolje, pošao je da osvaja neke gradove njegovih protivnika. Jurišao je na tvrđi Greben-grad grofa Franje Bačani-a (Bathyany-a) te ga uspije jurišem osvojiti, izgubivši samo pet ljudi. Kao gospodar grada Grebena, vladaše nad plemstvom željeznom rukom, te ga ono htjede pred kraljem i poviješću svojim brojnim tužbama o njegovim nasiljima potpuno ocrniti. Optuživaše ga tek plemstvo, koje se ne htjede pomiriti s njim ni onda, kad to kralj od njegovih zahtjevaše.

Narod, koji ne pišaše još onda svoje ljeto-pise, ne ostavi o njemu glas za njega, ali zato on ostavi u svojoj oporuci nepobitnu vezu s narodom.

Razdoru između bana Nikole i hrvatskog plemstva osim nesuglasica u postupanju sa kmetovima, koje ban Nikola neke uspije i školovati — bijaše po srijedi odvjetnik Krušelj za kog se tvrdi da bijaše nemirni duh i čovjek slabih moralnih kvaliteta obdaren tjelesnom manom. Ban je tog spletkara slabih moralnih vrlina bacio u tamnicu u gradu Greben, gdje ga zatuče svojom vlastitom pobudom neki uskok. Plemstvo, koje inače postupaaše kadikad gore sa seljakom nego sa životinjom, pokazalo se najednom čovjekoljubivim i tražilo je otpust bana Nikole. Značajno je, da se u tom osobito ističaše mladi grofovi Erdödy, roditelji nesudjene Nikoline vjerenice grofinje Marije-Ane. Kralj htjede s odugovlačenjem svog ljubimca bana Nikolu sačuvati što dulje na banskoj stolici. Ali ga sam ban riješi brige time, što podnese ostavku na časti, da tako spasi za njegova sina Ferdinanda III. nasljedstvo prijestolja. Prihativši ostavku, imenuje banom mladog stjegonošu Jurja IV. Zrinskog, kog Nikolini neprijatelji dočekaše s velikim oduševljenjem, jer mladi Juraj bijaše žestoki protivnik Nikolin. Ban Nikola Frankopan ponosan i uvrijeđen povukao se u svoja zatišja u Bosiljevu ili u Novi na moru, otkuda bi poduzimao svoja putovanja, da se smiri i zaboravi na nepravde. Putuje u Zagreb, u Ugarsku, u Beč, u Moravsku i t. d. I ako bi često dolazio u Zagreb, bijaše toliko ponosan, da ga hrvatski sabor više ne vidje, te se na njem dade zastupati od nižih. Visoko hrvatsko plemstvo prepustilo je taj hrvatski sabor nižem plemstvu, u kom se sve više raspravljaju pitanja od lokalnog značenja. No zato Nikola Frankopan dolazaše u državni ugarski sabor, da tamo brani prava svog vladara i svoje zemlje. Stare listine pisane iz gradova Bosilje-

vo, Novog prepune su njegovih tužbi protiv otimačina njegovih imanja sa strane krajiških generala i protiv naseljavanja Vlaha. Tuži se čak i na svog rođenog brata Vuka Krsta, koji kao general Krajine dodje u taj nesrećan položaj, da i nehotice dolazi do sukoba. Umro je u tuđini u Beču, jer ne htjede živjeti u zemlji, koju gaze nepravde i koja je izgubila ponos svoje velike prošlosti.

Njegova oporuka otkriva nam plemenita muža, koji među prvima upravlja svoju prekogrobnu brigu budućoj prosvjeti hrvatskoga naroda, utemeljivši u Bosiljevu hrvatsku školu za siromašne seljane, a svoje imanje u Moravskoj Novu Jičin uz nešto glavnice dade kao temeljnu zakladu za zavod siromašnog naraštaja hrvatske narodnosti.

Da se je taj konvikt pretvorio u jedan običan štreberski zavod, ne bijaše to banova ni namjera ni krivnja. Njega naslijedi vjerojatno najmladji ban, što ga je Hrvatska ikad imala, dvadesetčetiri godišnji grof Gjurio Zrinski, koji zarana započe tradicionalnu vojničku karijeru svog roda, lupajući Turke oko Zrina, Kaniže, Kostajnice i Jasenovca. G. 1626. Zrinski kao ban hrvatski vodi hrvatsku vojsku uz Wallensteina proti pristašama protestantskog pokreta, potukavši grofa Mansfelda kod grada Dessau. Ma da je tek samo koju godinu sudjelovao u tridesetgodinjem ratu, njegovo je ime ostalo zapisano slavom među prvim vojskovođjama. Njegova nenadana smrt ostavila je iza sebe prve kobne vjesnike i tajnu tragedije roda Zrinskog, pa se ona pripisuje osveti vrhovnog vojskovođe Wallensteina, s kojim mladi ban dolazaše za vrijeme vojne u sukob zbog nesuglasica u vođenju vojske. Kao junak bijaše mladi ban odlikovan najvećim častima te steče čak i red zlatnog runa kao jedan od najmladjih vitezova tog reda. Slava mladog bana izazva zavist među raznim Wallensteinima, pa kako ga smrt ne mogaše pokositi u 30-godišnjem ratu, to mu prirediše neujunačku smrt — otrovavši ga otrovanom rotkvom, kako to povijest nagadja. Iako tako mlad, oženi se za rana i ostavi iza sebe dva sinčića, dva osvetnika Nikolu i Petra, s kojim će izumrijeti taj slavni rod, koji je doveo bansku čast do njezine historijske apologije.

U BEČU SE KUJU PLANOVI

Dok odrastoše sinovi nesrećnog Gjura izmijenila se dva bana Sigismund grof Erdödy (1627.—1639.) i Ivan grof Drašković (od 1640.—1646.). Tek g. 1649. dodje Nikola Zrinski, stariji sin Gjura, nakon što je grof Nikola Erdödy od g. 1646.—1649. vršio bansku čast. Dodje u kobno vrijeme, kad se u Beču već kuju planovi kako bi se Hrvatska progiasila jedinstavno austrijskom pokrajinom, a uprava zemlje predala generalima. Godinu dana prije primanja banske vlasti još

se Nikola Zrinski borio da steče karlovački generalat, da ga otme iz tuđinskih ruku. Ali ne uspije u tom. Na to ga hrvatski sabor u Varaždinu svečano instalira predavši mu u desnu ruku bansko žezlo, a u lijevu ruku zastavu kraljevstva.

Neumrli duh Zrinskih ostao je uvijek na visini na braniku Hrvatske, pa se i Nikola Zrinski istakao kao i njegovi predji na mrtvoj straži Zapada.

Ponosio se što je Hrvat i što je Zrinski, ali je njegovo ime kao ime pjesnika zapisano nažalost samo na madjarskom Parnasu, jer pjevaše samo madjarski. Jedan od najsnažnijih povjesnih likova bana daje u času, kad g. 1660. u viteškoj srdžbi baca svoj mač o zemlju, jer mu kukavno dvorsko vijeće zabrani udariti na Tursku Kanižu. Poslije kršćanske pobjede kod sv. Gottharda, u kojoj sudjelovahu i braća Zrinski, hrvatska krv Nikolina brata Petra zavrije za izgubljenom hrvatskom zemljom Bosnom, te ju htjede osloboditi, ali mu to dvor isto ne dopusti. Taj kukavni »mir«, koji je za nekoliko stoljeća kao rak rana izjeo srce Hrvatske na Uni i Vrbasu, bijaše uzrokom, da se hrvatski ban Nikola Zrinski stavio na čelu urotnika protivu bečkog dvora.

Koliko bijaše čašćen kao hrvatski ban — dokazom je, što mu odlični buntovnici madjarski, štajerski i hrvatski ponudiše kraljevsku krunu i tek kad je u svojoj čednosti otkloni, bude ponudjena Ljudevitu XIV., (pa onda franceskom princu).

Nesretnom smrću kod Čakovca, gdje pogiba u lovu od vepra (g. 1664.), započinje posljednja tragedija Zrinskog roda.

BANOVI U BORBİ S BEČOM

Kralj Leopold, koji je preko svojih doušnika načuknuo o nezadovoljstvu hrvatskih velikaša, oklijevaše da odmah iste godine imenuje hrvatskim banom Petra Zrinskog, brata preminulog bana. Tek početkom slijedeće godine postaje Petar banom, ali mu tek tri godine kasnije predaše svečano žezlo i bansku zastavu, jer bečki dvor oklijevaše s instalacijom. G. 1669. učini hrvatski ban posljednji pokušaj, da dobije vojsku u ruke t. j. da bude ujedno imenovan karlovačkim generalom. Ali mjesto njega postave tuđinca, grofa Herbersteina, koji se osobito istaknu u svojoj misiji da uništi taj moćni hrvatski rod. Nemajući svoje prave vojske postaje hrvatski ban nemoćan u obrani prava hrvatskog kraljevstva. pa bune, koju diže Petar Zrinski s nekim velikašima, predstavljaše jednu tragičnu urotničku dramu, kojoj daje mladi pjesnik i zanešenjak Krsto Frankopan toliko romantike i boli svoje neiskusne mladosti.

Velikaške urote na dvorskim pozornicama XVII. stoljeća ostavile su kod mnogih naroda tek romantične uspomene u romanima ili dra-

mama romantika. Urota glavnog kraljevskog konjušara Cinq-Marca, ljubimca nemoćnog kralja Ljudevita XIII. i njegova prijatelja de Thou-a proti kardinalu Richelieu — i ako se desi tek tri decenija prije one Zrinsko-Franko-ganske, ima tek značaj dvorskih intriga, u ko-

BAN NIKOLA ZRINSKI

jima je pjesnik Alfred de Vigny simpatično prikazao vjernost obojice urotnika.

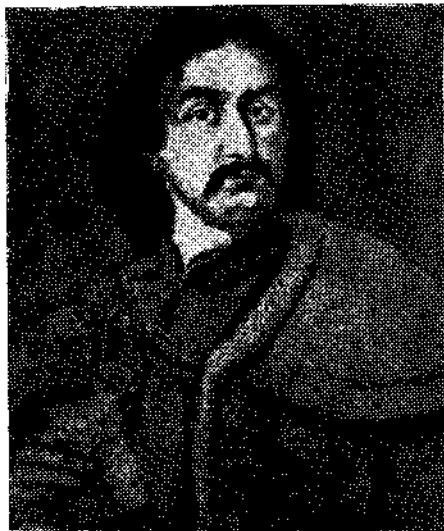
Urota hrvatskog bana Petra Zrinskog krije pak u sebi kudikamo zamašniju povjesnu tragediju, gdje je on nosilac ideje slobode jednog naroda, tim više što se njegov rod na mrtvoj straži hrvatskog kraljevstva javlja u najdavnija vremena Hrvatske kao snažno i ogromno stablo dinasta, koje nije do posljednjeg člana, do posljednje grančice u nijednom slučaju pokazalo degeneraciju, kao što to bijaše slučaj kod Habsburga.

To genealoško stablo, koje je dalo odličnih banova, jednog boljeg od drugog, nije zakržljalo u ropskim službama, ono se jačalo i pomladjivalo u borbama, dok ga konačno ne posjekoše.

Smrt hrvatskog bana pod krvničkim mačem zaprepastila je sav kulturni svijet, tim više, što je kralj Leopold s laskavim obećanjima o svojoj milosti primamio hrvatske velikaše, da im onda sudi. Deset godina nitko se ne usudi da primi bansko žezlo i krvavu zastavu kraljevstva u svoje ruke, te kralj imenuje banaškog namjesnika grofa Nikolu Erdödy-a,

koji bude tek g. 1680. instaliran za hrvatskog bana.

Borba hrvatskog sabora, da dobije Hrvatska opet bana trajšaše deset godina, Karlovački general Herberstein uložio je svu svoju vojničku vlast, da Hrvatska postane pokrajinom poput Kranjske. Ali hrvatski sabor konačno pobijedi, Nikola Erdödy kao ban skupi vojsku i istakne se u oslabadjanju Slavonije i osvajanju Kostajnice. Po smrti Erdödy

BAN PETAR ZRINSKI

g. 1698., bude imenovan banom grof Adam Bathyany, kako je to tražio sabor hrvatskih staleža. Ovaj je obećao, da će u hrvatskoj krajini služiti samo pripadnici Hrvatske. G. 1708. poslije banskog namjesnika zagrebačkog biskupa Martina Brajkovića, bude po želji sabora izabran po kralju od petorice predloženih grof Ivan Palfy, koji smatraše bansku čast kao nešto sporedna, jer je kao ugarski vojvoda, cijelo vrijeme boravio u Ugarskoj. Stoga hrvatski sabor predade biskupu Martinu Brajkoviću građanske poslove, a grofu Petru Kegleviću vojničke poslove Hrvatske. Kad je nabsburška dinastija ostala na ženskom članu, hrvatski sabor ističe u svojoj odluci o budućem nasljedniku na hrv. prijestolje neovisnost i slobodu Hrvatske, ma da saboru predsjedāše zagrebački biskup Mirko barun Esterhazy, Madjar podrijetlom, a banovaše Ivan grof Palfy, kog Hrvatska rijetko vidje. U adresi, koju sabor upravlja na kralja, završavaju se historijske riječi odlučnim i buntovnim poklikom: Slobodni smo, a ne robovi! To bijaše posljednji prosvjed hrvatskog plemstva u »pragmatičkoj sankciji« proti krnjenju starih prava kraljevstva. Dugovječnost banovanja Ivana grofa Palfy-a od g. 1704. do 1732. može se samo tako rastumačiti, što bijaše gotovo cijelo vrijeme izvan Hrvatske, a težinu banske časti nošahu na svojim ledjima banski namjesnici. G. 1732. bivši banski namjesnik Ivan Drašković, koji zamjenivaše kroz dvadeset godina Palfy-a bude imenovan banom, ali već slijedeće godine umrije hrabri ban, koji se bijaše istaknuo još kao namjesnik u obrani Hrvatske.

Moderna galerija hrvatskih banova

BANOVI, KOJI SU BJEŽALI PRED NARODNIM GNJEVOM

Grof Josip Esterhazi došao je tek pō godine nakon smrti Ivana Draškovića s izričitim dekretom, da mora provesti veći dio svog banovanja u Hrvatskoj. Dokaz, kako su se kadikad imenovani banovi malo brinuli za ovu zemlju. Kako Esterhazi za Marije Terezijske bude imenovan vrhovnim sucem ugarskim, to sabor predloži četiri velikaša, od kojih pada izbor na Karla Bačana za hrvatskog bana (1743.). Bačani kao hrvatski ban upravlja i banskom krajinom, ima pravo birati visoke časnike, sabor pak bira zemaljskog kapetana. Ova reforma, koja je išla u prilog bana Hrvatske, izazva bunu glinske i kostajničke pukovnije. Za vrijeme dok ban Bačani odgajaše Josipa, sina Marije Terezijske na bečkom dvoru, buknu bune u krajevima između Kalnika i Varaždina, te podban Ivan Rauch sa svojom vojskom opljačka bijedne kmetove i ostavi

janjičarskih uspomena. Grof Franjo Nadaždi primi tada banstvo uz prisegu, da se odriče Krajine!! (1755.). Za Josipa II., koji sprovadjaše germanizaciju i ukidaše crkvene redove i mnoge glasovite samostane u Hrvatskoj i zabranjivaše čak i saziv hrvatskog sabora, da se o tim Josipovim »reformama« ne bi raspravljalo — bijaše banom grof Franjo Esterhazy, koji se zahvali na takvoj časti, pa kralj imenuje banom grofa Franju Balaša, koji je u hrvatskoj vršio tek službu komesara. Za njegova banovanja stvori se čudo od tri primorska kotara — Ugarsko primorje — morska obala Madjarske, koja dekretima skokne preko Drave i Velebita na Jadran.

Kad su kralja Josipa II. bacile u grob bezvierske reforme u najljepšoj muževnoj dobi, pobježe silni ban Balaš iz Zagreba, pošto mu čak i djeca stadoše prijetiti kamenjem.

Nova vremena dovedoše na bansku stolicu protivnika bana Balaša grofa Ivana Erdé dia (1790.), koji na zajedničkom Ugar-hrvatskom saboru ustaje protiv madjariziranja Hrvatske, iznašajući i druge tegobe Hrvatske u doba kad već franceska revolucija bijaše u jeku.

G. 1806. kad se već Napoleonova vlast učvrstila na južnoj polovici Hrvatske postaje banom Đulaj, koji 1831. bude imenovan predsjednikom ratnog vijeća u Beču. Tada bude opet nakon dugog vremena imenovan banom jedan čisti Hrvat barun Franjo Vla-

Markovu trgu, stvorivši tako velebni spomenik narodne tragedije simbolizirane u lavu, koji drijema između četiri baklje.

Već u jesen g. 1845. bježi ban Haller iz Zagreba, tjeran narodnim gnevom, a za smirenje uzbuđenih patriota primi se namjesništva bana biskup Haulik.

LEGENDARNI BAN JELAČIĆ

Upravo uoči franceske revolucije od g. 1848. pritisnuše madjarski velikaši Hrvatsku, što su bolje mogli, ukinuvši sa službenih pe-

SLAVNI DANI RANSKE VOJSKE

Logor serežana pred Bečom 1848. Na straži hrvatski vojnik sa šubarom. U pozadini ban Jelačić na bijelcu

šić, koji sebi postavi za pomoćnika protanotara Stjepan Ožegovića, koji na zajedničkom saboru ustaje odlučno na obranu prava Hrvatske na Slavoniju, koju madjarski grofovi htjedoše pripojiti svojoj zemlji.

Sve veći pritisak Madjara za madjarizaciju Hrvatske imadjaše za posljedicu, da se među gradskom inteligencijom razmahao narodni pokret, koji je težio za općim kulturnim preporodom hrvatskog naroda. I upravo u to doba bude poslan kao izazov na bansku stolicu grof Franjo Haller, koji prigodnim izborom za zagrebačku županiju izazva sa furlanskim plaćenim četama krvoproliće na

čata grb hrvatskog kraljevstva, zabranivši narodnu zastavu i narinuvši madjarski jezik svim hrv. uredima i školama. I da bude ironija veća dižu i sami bune za slobodu svog naroda, osporavajući nasilnim sredstvima tu slobodu hrvatskom narodu. Mjesto da si stiču prijatelja u svom susjedu na jugu, oni u svojoj zaslijepljenosti raspaljuju patriotske osjećaje Hrvata, koji će, boreći se za svoju slobodu, boriti se protiv slobode drugog naroda i spašavati tako prijestolje tirana svog naroda.

Ovo paradoksn doba rodilo je legendarnog bana Jelačića, koji uz svoju vojničku

akciju, vrši i jednu kulturnu u ilirskom pokretu i socijalnu, ukidajući kmetstvo u Hrvatskoj, pa su njegovu uspomenu i preko groba pronijeli kao heroja seljaci Hrvatske i katolici i pravoslavni i muslimani.

Pjesma »Ustaj bane, Hrvatska te zove...« ostala je još i danas živa i savremena, pa se ti glasi i najviše čuju po selima. Za bana Jelačića Hrvatska se počeo buditi sa starim svojim pravima. No hrvatska zastava vijala se nad vojskom bana Jelačića tako dugo, dok banove čete ne predjoše Dravu, te bude zamijenjena sa crno-žutom. Kad minu opasnost po dvor, a bana Madjara bude ugušena, mrak se crnožutog bečkog centralizma spusti nad vedre trobojne zastave slobode, a Hrvatsku poplave doušnici, stražari, žandari i ponijemćeni Slaveni (Česi i Slovenci) »Njemškuteriz«. Val Bachovog centralizma ubaci u ovu nesretnu zemlju tuđjince trgovce i zanatlije pa su natpisi kroz Ilicu do danas sačuvali o tom svojoj tradiciju. Poslije takovih posljedica »pobjede« bana Jelačića nije ni čudo, da se svijetlom banu pomračilo um.

BAN JOSIP ŠOKČEVIĆ

Poslije smrti popularnog bana pošalje car i kralj Franjo Josip kao nezreli još mladić na bansku stolicu omraženog i nepopularnog podmaršala grofa Ivana Coronini-a. Trebalo je da padne u bitci kod Solferina 30.000 ljudi pod vrhovnim zapovjedništvom mladog cara i kralja Franje Josipa, gdje Austrija izgubi Lombardiju, da bude zauzimanjem biskupa Strossmajera jednog od trideset i osmorice vijećnika državnog vijeća bačen sa banske stolice podmaršal Coronini i postavljen Hrvat barun Josip Šokčević. Ovaj već u samom proglasu na narod podje stopama slavnog bana Jelačića. Za njegova banovanja utemelji se stranka prava, njezini prvaci Ante Starčević i Eugen Kvaternik oslobodili su duhovno narod od slijepe privrženosti tuđem kraljevstvu i istakli u svom političkom programu mogućnost stvaranja hrvatske države na temelju tisućljetnog hrvatskog prava. Pristaše hrv. kancelara Ivana Mažuranića u to doba stvaraju neku samostalnu stranku s listom »Domobran«, koju podupirao i ban Šokčević, dok mu dvor konačno ne priredi drugu karijeru, imenovavši ga, upravo kad se stvori t. zv. Austro-ugarska monarhija t. j. dualizam, — generalom topništva. Time mu je oduzeta mogućnost, da dalje djeluje na političkom polju, a i na bojnem polju stari austrijski kanoni počivahu u miru, pa su svršili med starim željezom, a ban Šokčević, koji se priredi da ide stopama Jelačića — umrije čedno kao umirovljenik i neženja u Beču g. 1896.

BANSKI NAMJESNIK RAUCH

Šokčevića naslijedi barun Levin Rauch kao namjesnik banski g. 1867. Kao jedan od

vođa unitarista pripremio je teren za nagodbu izmedju Hrvatske i Ugarske, izradio takav izborni red da su unionisti i Rauch pobijedili ogromnom većinom, a medju Rauchovim zastupnicima pojavilo se od 52 zastupnika unionista trideset i četiri njemu podložna činovnika. Nema sumnje, da su se ovakovi izbori i izborna pobjeda obilno zalijevali,

pa je u današnjoj palači načelnika grada Zagreba s ulazom sa dvorišne strane nastala t. zv. Rauchova pivnica, gdje su »velemožni« uz banske podvornike, pisare i činovnike direktno silazili u to svetište unionista, i tamo stvarali politička raspoloženja u prilog njegova vlasnika.

Ta je Rauchova pivnica produljila svoj politički vijek i preko granica banovanja Rauchova, pa je tu bivši exban stvarao nove političke kombinacije i mogućnosti ispivši sa presvijetlim banskim savjetnicima po koju ex...

I ako si unionisti prisvojihše vlast svojim izbornim redom, a opozicija demonstrativno ostavi sabor, prepustivši unitaristima Hrvatsku na milost i nemilost, ipak su i ovi u nagodbi s Ugarskom branili prava Hrvatske ističući državno-pravni položaj Hrvatske, a narod kraljevine Hrvatske i Slavonije kao politički narod, koji ima svoj zaseban teritorij, te je i u toj nagodbi izražen zahtjev da se Dalmacija sjedini s Hrvatskom. Ako se pako usporedi nagodba iz g. 1868. sa bezglavim ugovorom »narodnog predstavnitva« iz g. 1918. i uzme u obzir, da medju onim prvima bijaše po imenu i Madjara, a ovi drugi iz g. 1918. predstavljahu »narodnu većinu«, onda politički moral i domoljublje nagodbenjaka iz g. 1868. iskače kudikamo iznad onih iz g. 1918.

BAN KOLOMAN BEDEKOVIĆ

G. 1871. ban barun Levin Rauch padne u blato neisušenog Lonjskog polja, kao tajni član konzorcija za isušenje istog, koji mu je poslužio da se obogati. Te godine postaje banom Koloman Bedeković, a narodna stranka« koja pobijedi lozinkom »cjelokupnost i nezavisnost Hrvatske« pojavi se u saboru kao impozantna većina, dok su pravaši dobili jednog jedinog. No poslije izbora »narodna stranka« vladala je dalje, daleko od toga da ostvari cjelokupnost i nezavisnost Hrvatske. Jedini uspjeh bijaše da su neki gradovi Krajine Bjelovar, Ivanić, Sisak i Senj bili pripojeni Hrvatskoj, a od varaždinske krajine postade bjelovarska županija s pjesnikom Ivanom vitezom Trnskim na čelu.

Narodna stranka služila je na svoj način državnom režimu, a da se Hrvati ne zadovoljavahu ovim načinom rješenja hrvatskog pitanja najbolje svjedoči, da je iste godine buknuła buna u Rakovici i da je dr. Eugen Kvaternik koji poginu na čelu svoje vojske, kao pravaš bio jedini, koji oz-

biljno namjeravaše ostvariti program »narodne stranke« — neodvisnost Hrvatske. Svi ostali od saborske većine, na glas Rakovačke bune sakrili su svoje narodne programe ispod saborskih klupa i prignuli glavu pred olujom rakovačke bune. Čak i dobri »stari«, dr. Ante Starčević morao se odreći teškom boli u srcu mrtvog junaka sa Ljupča-klanca. U to vrijeme bijaše ministrom Hrvatske u Beču Koloman pl. Bedeković, koji g. 1874. postaje hrvatskim banom, a kojeg naši državotvorni povjesničari u okviru Austro-ugarske monarhije hoće predstaviti kao čovjeka bliskog narodu time što je volio kazalište i Glazbeni zavod i što je svojim troškom pred ulazom starog kazališta, kojeg danas nema, dao izraditi stakleno natkrovlje, da gospoda koja dolaze fijakerom ne kisnu, ukrasivši ga pseudomitološkim figurama iz sadre. Posljednji put pojavio se ban Bedeković u Saboru 19. siječnja 1872. i tamo dovršio svoju bansku ulogu pročitavši uzvišenim glasom odluku N. V. Kralja i Cara, da se hrvatski sabor raspušta. Tada postaje banskim namjesnikom **Antun Vakanović** kome je sufirao Levin barun Rauch, koji mu pomaže izvršiti izbore, ali doživi poraz unionista. Ipak kad je trebalo revidirati nagodbu složiše se unionisti i narodna stranka, jer im bijaše konačno cilj jedan te isti.

PRVI BAN PUČANIN

Godine 1873. bijahu za hrvatskog bana predloženi dva velikaša grofovi Julije Janković i Ladislav Pejačević i pučanin Ivan Mažuranić. — Kako je narodna stranka stavila na prvo mjesto Mažuranića, grofovi odbiju uvriježeni da se natječu za bansku stolicu. Tako bude i protiv volje Madjara izabran prvi puta u povijesti pučanin hrvatskim banom **Ivan Mažuranić**, bivši hrvatski kancelar u Beču, čiju vjernost i odanost već je iskušao bečki dvor.

Najnužnije kulturne institucije dobi Zagreb za banovanja Ivana Mažuranića — u okviru nagodbene autonomije. Hrvatsko sveučilište, slobodu sastajanja, obvezatan polazak pučke škole, Zavod za umobolne u Stenjevcu, Kaznionu za muške u Lepoglavi, a za ženske u Zagrebu — bijahu kulturne blagodati, kojim se olakšala savjest hrvatskog bana. Dokolni njegov rad »Šmrt Small age Čengića« i nadopunjak Gundulićevom »Osmanu« učini bana Mažuranića slavnim više no njegova politička djela, gdje mu bijahu vezane ruke.

Kako Hrvatskoj ne dopuste g. 1878., da privine na svoje krilo već nekoliko stoljeća odvojenju krvavu Krajinu, to ne preosta banu pučaninu, nego da preda bansku čast nekad uvriješjenom grofu Pejačeviću. Tek g. 1881. sjedini se Krajina s Hrvatskom, te se tom prilikom grof **Ladislav Pejačević** pokaza narodnim čovjekom, što potvrdi i time da

je predao ostavku na banskoj časti, kad se počelo krnjiti prava Hrvatske s madjarskim natpisima (1883.). Te godine dolazi za komesara general **R a m b e r g**.

BAN JELAČIĆ

uoči svog duševnog sloma u dubokim mislima nad sudbinom Hrvatske

KHUEN HEDERVARY

Kralj promjeni taktiku, tobože još istu godinu vrati ustav Hrvatskoj, ali pošalje ustavnim putem bana goreg od komesara, grofa **Khuen Hedervary**-a. Gotovo je nemoguće vjerovati, da je taj madjarski velikaš i državnik mogao ostaviti kraljevski grad i dvore na plavom Dunavu i zabiti se sa svojom velikaškom perjanicom u tihi i pospani purgerski Zagreb, u kom pjesnici boluju od romantike i narodnih davorija. Ali on se držao bit će one Cezarove krilatice — bolje biti prvi u bilo kojem gradu pokrajine, nego drugi u Rimu. Dva deset puževih godina vladaše u punom smislu riječi **Khuen-Hedervary** izašavši pred svoj činovnički narod pet puta na izbore i svaki put »narodna stranka« koja je potvrdila svoju ulogu za **Khuena** i kojoj bijahu duša činovnici, vlastelini i pravoslavni — izvojevala je sjajnu pobjedu nad narodom, pred kojim se **Khuen** nije smio u posljednje vrijeme vladanja pojaviti. Pomoću »narodne stranke«, koja mu je

uvijek dala službenu većinu, nastojale ban Kuen da Madjarsku produlji do mora. Zato je dao vještati madjarske zastave po kolodvorima, a njegovi kondukteri širili su po stanicama madjarski jezik. Khuen je već pustio duboko korjenje na grčkim goricama, udomaćio se u okolini gornjogradske činovničkih puzavaca i presvijetlih, a onu šaku romantika, koji spalije madjarsku zastavu, da njezinim tamjanom potkade prejasnog kralja i cara Franju Josipa — rastjerao je po tamnicama. Pjesnik Ladi-slav Vidrić i književnik Stjepan Radić spa-dahu u ovo »loše« društvo. To se desi 1895. i trebalo je proći još osam khuenovskih gladnih godina, da se sruši tog bana.

Konačno je 1903. narod zapjevao grobnu davoriju u Jelačiću banu i 17 mrtvih seljaka i stotinu ranjenih zapečatilo je svojom krvi diktatorsko doba bana Khuena. Tada Khuen s kraljevskim dekretom pobježe iz Hrvatske i za svoje zasluge kao Cezar po-staje prvim u Pešti — imenovavši ga ma-djarskim ministrom predsjednikom.

Dugo bijah uvjeren, da je posljednji trag tih kobnih dvadeset godina uklonjen sa javnih mjesta i da je uspomena na tog bana izbrisana temeljito, kad najednom kroz svečani tamnjan Stjepanovog doma i kroz mlaz raznobojnih zraka staklenih mozajika dugog gotskog prozora pročitah projecirano kroz religioznu vječnost s rembrandskim clair-obscurum — ime Khuen-Hedervary-a iznad kojeg se ponosno ističe grofovski grb ove velikaške porodice. Seljački narod godine 1903. zbacio je sa svoje grbače bana Khuen-Hedervary-a, te je taj događaj imao odjeka godinu dana kasnije u osnivanju hrvatske seljačke pučke stran-ke po Antunu i Stjepanu Radiću.

Novi ban grof Theodor Pejačević provadjaše likvidaciju dvadesetgodišnjeg banovanja Khuena, pa su još dugo Khue-novi gmizavci gmizali po sagovima banskih dvora izlizanim Khuenovim stopama.

Za vrijeme bana Pejačevića hrvatski su dele-gati u zajedničkom saboru u Pešti, boreći se protiv madjarskog jezika, kog im htjedoše opet narinuti na željeznicama, govorili hrvat-ski, umarajući madjarske zastupnike beskrajnim litanijama o hrvatskom državnom pravu. I ban Pejačević podupirao je zahtjeve hrvatskog sabora, te kako ne mogao izvoštiti prava Hrvatima, preda ostavku. Njegov nasljednik Aleksandar pl. Rakodczay kao ban našao se u praznom saboru u neugodnom polo-žaju, jer se ne nade ni jedna stranka koja bi ga makar iz »kavalirštine« poduprla.

Po njegovom padu digne se na bansku sto-licu Pavao barun Rauch, te sprovede jedinstveni izbor u povijesti parlamentarizma, u kojem vladina stranka, koja ga imala podu-pirati ne dobi ni jednog mandata. No sabor uopće ne bijaše sazivan, jer kao takav postade bespredmetan. Tek pojava grofa Khuen He-

dervary-a kao ponovnog ugarskog ministra predsjednika srušila je Raucha g. 1910. sa ban-ske stolice, jer si bijahu politički protivnici.

Na njegovo mjesto dodje Nikola pl. To-mašić, sveučilišni profesor, koji ne mogavši slomiti tvrdi orah željezničarske pragmatike, zahvali se na časti g. 1912.

PRVI PUT ATENTAT NA BANA

Njegov je podban Slavko pl. Cuvaj tako revno služio režimu, da je postao auto-matski banom na njegovo mjesto. I kao ban bijaše tako revan u čuvanju »madjarskih pra-va« u Hrvatskoj, da ga postavije kr. komesa-rom na banskoj stolici, kad na njoj zbog poli-tičkih prilika ne mogao više biti kao ban.

Po prvi puta tada u povijesti Hrvatske bu-de izveden atentat na bivšeg bana kao ko-mesara po djaku Jukiću, koji loše gadjaše, pa ubi njegova savjetnika ni kriva ni dužna.

Za umirenje političkih strasti, koje su tada imale blagi karakter djačkih demonstracija, preuze privremeno bansku vlast podban dr Dragutin Unkelhäuser. Njega zamijeni Ivan barun Skerlec, ali isprva tek kao kr. komesar. Cuvaj pak za svoju revnu službu i za pretrpljeni strah dobi naslov »baruna«.

Komesar na banskoj stolici, dalo je povoda Stjepanu Dojčiću, da puca na njega g. 1913. i ako je ovaj trebao da vrati Hrvatskoj ustav. Pogodio ga u ruku i lijepo bijaše vidjeti kr. komesara, kako nosi povezanu ruku kao prosvjed hrvatskih omladinaca. Izbori, koje sprovede ban Skerlec, u kojima je Hrv. seljačke stranka dobila tek 8 mandata, a starčevićanci i pravaši tek 23 zajedno, dok je 48 otpalo na hrv.-srp. koaliciju, nisu mnogo značili za na-rodnu stvar.

Za vrijeme ratnih godina često se šetaše ban Skerlec sam zadovoljno praznom Strossmayerovom promenadom, dok ga u tom miru ne smete boca tinte, koja pade sa djačkog prozora gimnazije kraj njega, bit će protest nove generacije, kojoj pripa-daše i pisac ovih redaka, koji s negodova-njem promatraše potajno te banove šetnje, kad su naši najbolji sinovi beznadno gubili svoje živote u ratu.

G. 1917. naslijedi ga ban dr Antun Mihalović, koga podupirao t. zv. ustavni sabor, koji je najvećeg hrvatskog sina Stjepana Radića idiotski i besmisleno znao po poslovniku is-ključivati za jednu jedinu istinu, što je istekla iz njegovih zlatnih riječi — na stotine sabor-skih sjednica.

Ban Antun pl. Mihalović, koji još pravo nije naučio ni hrvatski govoriti, pa se u njegovim banskim besjedama osjećala stara madjaronština, dočeka pripravnno slom Austro-Ugarske sa svim emblemima madjarskog ve-likaša (perjanice itd.). Već sama njegova po-java na toj strani dala je naslutiti, da se na-rodu spremaju zla vremena.

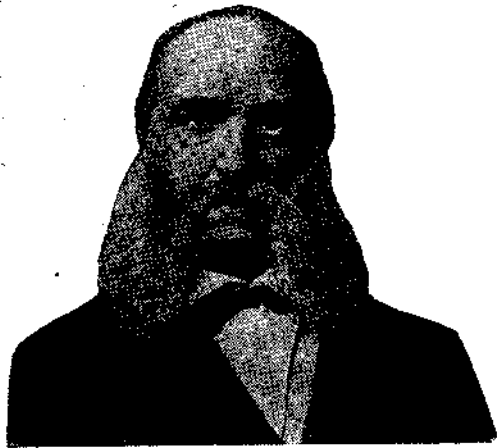
Otada banska čast pada u svojoj povijesnoj veličini sve niže. G. 1919. dolazi za bana dr Ivan Paleček. Još iste godine postavlja se dr Tomislav Tomljenović, kojega g. 1920. za kratko vrijeme naslijedi simpatični stari gospodin sin tužne Istre dr Matko Laginja, ali ga brzo zamijeni opet dr Tomislav Tomljenović, do g. 1921., jer čovjek sa simpatijama ne mogao u to doba biti banom.

Sve do g. 1929. nema više spomena o banovima.

Kao paradoks prošlosti diktatura ponovno uskrisava bansku čast — u ulozu činovnika

Kako ti banovi bijahu obični činovnici, ne usudivši se braniti ni najprimitivnija čovječanska prava jednog naroda, to njihovi portreti ne spadaju ni u jednu galeriju hrvatskih banova, već u »spisak« režimskih činovnika.

Zaista groteskno doba, kad ga usporedimo sa tisućgodišnjom legendarnom borbom velike većine hrvatskih banova, koji brane prava Hrvatske i njezine granice i onda, kad su tuđinci. Ban je tada simbol pravde i junaštva, pa su mnogi od njih svojom krvi zapečatili ideale kršćanstva i slobode. Po smrti narodnih velikaša nosioca poštenja i junaštva, u osamnaestom i devetnaestom vijeku uz časte iznimke kao Jelačić, banstvo prestaje biti sinonimom viteštva i pravde.

Ban-pjesnik Ivan Mažuranić

No viteški duh jednog starog kulturnog naroda, koji čuva baštinu svojih djedova i davne tradicije svoje tisućljetne samostalnosti ne samo u muzejima, već i u živom narodu, ponovno je izgradio iz temelja već ruševan hram svoje domovine. Po prvi put nakon toliko stoljeća izlazi iz narodne sredine narodni ban, ban dr Ivan Šubašić, da primi bansko žezlo Hrvatske, koju izgradi u znoju svog lica i u krvi svoje borbe hrvatski seljak, a nad kojom lebdi alegorijski simbol mučeničke smrti Stjepana Radića

i drugova, uzvišeno jamstvo za budućnost Hrvatske, koju tako srećno vodi čvrstom i sigurnom rukom dr Vladimir Maček.

Čime da završimo povijest banstva u Hrvatskoj, koja je velebna elegija prošlosti, nego pjesmom, sonetom što ga ispjeva nad ruševnim zadužbinama hrvatskih vladara arheolog don Mate Klarić, kog muze pohodiše, da ne klone na teškom i tragičnom putu svojih istraživanja:

MLADEN II. ŠUBIĆ

Ko sivi soko snage pouzdane,
Na smjeli polet tvoj se duh podaje —
Ostvarit pregnuv Oca zamišljaje:
Slobode sunce rodu da ograne.

I smirile se kosti zakopane
Tvom ocu na te divske zamašaje;
S radosti valjda ne slutio rane
I predje što no trle naraštaje:

S neslogom zloba pomrsi ti anove
Na Kavkaz-gori prikovav te Dive,
Al' duha nisu mogli prikovati,

Jer miso tvoja još u nama žive,
Jer slave glas nas kroz vjekove zove
Velebno tvoje djelo dokončati.

novci

zagrepčani već prije više od osamstopedeset godina imali svoje zagrebačke dinare. Banska kovnica bijaše isprva u donjem gradu, dok sredinom četrnaestog stoljeća skloniše je u zatišje Griča, pa se ti dinare po tom i prozvaše »denarii Grechenses« grički dinari. Banska komora morade biti u odličnim i čestitim rukama, jer joj na čelu stajaoše komorni grof, koji treba da bude kraljevski plemić, a zlatna bula Andrije II. isključivaše prisustvo Židova ili Saracena kao komornog grofa, koji su se i najviše bavili trgovinom u ono doba i vrazali oko tog zlatnog teleta, kog predstavljaoše za njih banska kovnica. Kovnica davaše velike prihode banovima, te je na njezinom novcu bila izražena simbolički zemaljska vlast sačuvana kroz stoljeća u predaji naroda, da kralj kraljuje, a ban vlada.

Prvi koji kovaše svoj novac kao ban cijele Slavonije, koja se po listini od g. 1343. prostiraše »a Danubio usque mare« (od Dunava sve do mora!), bijaše ban Stefan (1248.—1259.)

Novac Pavla i Mladena Šubića (1. i 2.); groš Nikole Zrinskog (3.); Novac bana Jelačića (4.)

du stara prava Hrvatske na svoj vlastiti novac.

Kovanje novca bijaše isključivo kraljevsko pravo, a da su hrvatski banovi uza svu personalnu uniju s Ugarskom vršili prvi to pravo i čak prednjačili u tom pred Ugarskom, svjedoči nam da su banovi bili čuvari hrvatske samosvojnosti i da se služili pravom kovanja novca bilo da im je to kralj dobrostivo ustupio, bilo da si to pravo prisvojiše.

Za kovanje banskog novca bijaše jedna banska komora, vrhovna financijska oblast banske Hrvatske, te se prva njezina kovnica spominje g. 1256. u Pakracu, koju već g. 1260. premjestiše u grad Zagreb proglašen kraljevskim i slobodnim gradom g. 1242.

Prenos kovnice u Zagreb daje već tom gradu njegovo veliko značenje, jer tako postaje sjedište vrhovne financijske oblasti hrvatskog kraljevstva. Dakle g. 1260. spominju se po prvi puta banski dinari, koji se u starim listinama zovu »denarii Zagrabienses«, pa su

s kovnicom u Pakracu. Drugi l i bijaše Henrik Güssing, koji dobi slavonsko banstvo za nagradu, pošto u češko-ugarskom ratu ubi u dvoboju Belu sina Boleslava, te kovaše svoj vlastiti novac već u Zagrebu. Poznat je kao buntovnik protiv kralja Stefana V., te kao takav poginu u boju u bakonjskoj šumi.

Nekoliko desetaka godina kasnije Bosna manifestira svoju bansku suverenost time što njezin ban Stjepan Kotromanić (1290.—1313.) kuje svoj vlastiti novac koji prikazuje bana s mačem i križem uza njegov dva labuda s natpisom Stepan Banus, dok lice novca prikazuje Krista na svom prijestolju kao na duževom novcu.

Ban Pavao Šubić neograničeni vladar Hrvatske, vodja anžuvinske stranke, o kom je ovisilo prijestolje Anžuvina kovaše također svoj vlastiti novac po uzoru mletačkog, da njime istisne novac po uzoru mletačke republike iz svog kraljevstva, pa su ga čak i mletački trgovci smatrajući ga za duždev novac unosili na lagune. Na banskom novcu lik sv. Marka pot-

sjeća uz natpis DVX PAVLVS na bana Pavla u svetačkoj aureoli kako predaje zastavu ban-sku knezu Mladenu, u kom sjenke izli-zanih brazda plemenite kovine evociraju bu-dući lik nesrećnog bana Petra Zrinjskog. Na toj strani piše: BAN MLADEN. Lice novca kao i na duždevom jest Krist na prijestolju. Po smrti svog oca nastavlja sin Mladen ko-vanjem banskog novca, te pridodaje svom ime-nu skraćenom (MLAD.) SECVNDS, da time označi da je naslijedio svog oca kao drugi ban svog roda na banskoj stolici Bosne. Po smrti ovog bana kovaše se i dalje taj hrvatski no-vac s likovima slavnih ovih bana u kovnici na Rijeci, pa je taj novac kolao sve dok nisu g. 1342. inicijatori tih t. zv. patvorina knezovi krčki i veljski položili zakletvu vjernosti du-žu, kojeg mletačko vijeće prosvjedovaše pro-tiv »hrvatskih patvorina« mletačkog novca, te bude taj novac zabranjen. Kako Pavao i Mla-den Šubić bijahu i banovi Bosne, to se i taj no-vac upotrebljavaše u trgovini sa susjednim zemljama Rašom i Dubrovačkom republikom. Kovanjem banskog novca u Bosni nastavi Stefan Kotromanić II. (1322.—1354.). Taj novac prikazivaše kneza-vladara s mačem i križem uz natpis STEFANVS BANVS B. Li-ce tog novca kao uvijek Krist je na prijesto-lju, pa kad bi stavili ono Kristovo pitanje fa-rizejima i književnicima: Čija je ta slika i nat-pis na poreznom novcu, dobili bismo jasan od-govor da je zemaljska vlast nad Bosnom onog doba u banskim rukama, dok njome kraljuje Krist kralj. Iza Kotromanića javlja se na nov-cu Tvrtko budući kralj Bosne kao ban Bo-sne. Lice tog novca i opet je Krist, dok je na drugoj strani ban s mačem i krstom uz natpis TVERTCO BA(NI) BOSNE (od 1354.—1376.). To bijaše uistinu banski novac u pravom smi-slu te riječi, a kraljevsku vlast kao na novcu Pavla i Mladena Šubića predstavljalaše simbo-lički kralj Krist na svom uzvišenom prijesto-lju. Ti su novci i najredji, pa ih u kneževskoj zbirci Montenuovo još g. 1886. procijenjuju kao osobitu rijetkost od 40 do 60 starih forin-ta po komadu. Ostali banovci ili novac kovani za Slavoniju ne nose na sebi tolike suverenosti banske vlasti, te su ili kraljevski ili vojvod-ski novci, na kojima kadkad otkrivamo obit-eljski grb slavonskog bana. Za Bele IV. pojav-ljuju se banovci s natpisom MONETA REGIS P SCLAVONIA = kraljevski novac za Sla- voniju, uz kunu između dvije zvijezde, kao simbol trgovačke vrijednosti, jer je krzno ku-ne služilo kao novac. Na drugoj strani bez natpisa stoji patrijahalni krst sa zvijezdom s jedne i polumjesecom s druge strane, a ispod krsta dvije okrunjene glave. Uz male promje-ne ti simboli javljaju se na svim banovcima, tek se kadikad gornja zvijezda nad kunom mi-jenja u doba bana Joakima i Stjepana Babonezića za starohrvatski križ, kog

ovaj posljednji zamijenjuje sa gornjim dijelom propetog lava iz grba svoje obitelji, a donju zvijezdu ispod kune nadomještava ljiljanom. Za Karla Roberta ovaj križ zamijenjuje kuna s anžuvinskim ljiljanima, dok ispod kune mje-sto zvijezde stoji polumjesec i zvijezda. U to doba i na patrijahalnom križu javljaju se dvi-je ptice, koje katkad u raznim varijantama slične na golubice, pa guske i čak po koja i na labude. Tek za bana Nikole Lindva (1343.—1346.) dolazi jače do izražaja ličnost banova na novcu, na kom piše MONETA NICOLAI BANI, ime bana, a sa druge strane ispod patrijahalnog križa dvije bikovlje glave s križem između rogova, grb bana kako ga uz druge grbove banova donosi u svojoj bano-logiji Ritter-Vitezović. I ban Nikola Seć (1346.—1352.) označio je na banskom novcu s jedne i druge strane sa dvoglavim orlom bez trupa svoj obiteljski grb, koji se kao i onaj Nikole Lindva sačuvao na pečatima bana, pa ga po njima crta i povjesnik »Ucviljene Hrvat-ske« Ritter Vitezović. Na nekim od tih banova-ca, na kojima se čita da je to kraljevski no-vac, natpis je tako zagonetan da ne velimo besmislen kao da je time ban htio namjerno izbrisati sa njeg kraljevsku vlast. Osim »kra-ljevskog novca«, »moneta regis« za Slavoniju, kog kovahu u banskoj kovnici bijaše i vojvod-ski novac »moneta ducis per Sclavoniam« za dobe Stefana, vojvode slavonskog (1350.—1354.). Na njem je mjesto kune an-žuvinski ljiljan s jedne strane, a sa druge šljem sa krunom, iz koje viri nojeva glava s potkovom u kljunu — grb anžuvinaća između dva početna slova nekog imena NI BA, koja se pridavaju Nikoli banu. Iz autonomne kovni-ce pak izašli su za banovanja Nikole Lindve i Seća neobične vrsti banovaca s istim emble-mima kao ono za Karla Roberta s ispisanim naslovom u zagonetnim slovima, koja nedažu nikakav smisao.

Jedan od najsuverenijih banova svog doba bijaše za vladanja kralja Matijaša ban Niko-la Iločki, koga zapade kruna bosanske kraljevstva, te svoju suverenost očitovaše ko-vanjem vlastitog novca, na kom se naziva kra-ljem Bosne.

U pet varijanata poznat je taj novac. Na je-dnom dolazi jednoglavi orao raširenih krila, dok na ostalim lik Gospe s Djetićem sad sa li-jeve, sad sa desne strane na krilu, dok druga strana s natpisom NICOLAI D. G. BOSNE t. j. Nikola po milosti božjoj kralj Bosne ima u sredini štit koso položenih pačetvorina pot-sjećajući na hrvatski grb. Na jednom obliku tog novca, gdje se spominje Matija kralj ugar-ske raspoznaje se štit s hrvatskim, ugarskim i češkim grbom a niže grb Korvina — gavran. Kralj Ljudevit I. već pokušava istisnuti do-maći novac banovce iz prometa, da uvede mađarski, koji se kovaše po uzoru banovaca,

pa stoga na gričkom brdu kraljica povjerala kovanje novca strancima magistru Simunu de Talentis i Francuzu Aszomu, kod čega bijaše grad tek nadglednik i savjetnik. Kako prema tome autonomna banska kovnica više ne postoji, to ban Nikola Iločki kovaše zacijelo svoj kraljevski novac u svom gradu Iloku, kojeg bijaše suvereni gospodar.

Kovanjem svog vlastitog novca započeo je za Ferdinanda I. hrvatski ban Nikola Zrinski, koji je po svom ocu Petru već naslijedio pravo rudarenja u rudniku srebra kod Gvozdanskog, poveljom izdanom g. 1463. po kralju Matijašu. Još za Ludovika drugog kovahu se u Gvozdanskom srebrni dinari sa grbom kraljevske obitelji Jagelovića ispod grbova Ugarske, Hrvatske i Češke, dok je s druge strane grb Zrinskih. U novcu za Ferdinanda I. nestaje za podnožja Djevičinih nogu grb Zrinskih, te se tek javlja u jednoj varijanti kraljevskog novca. No za to je Zrinski ipak uspio, valjda i protiv volje kraljeve, da u svojim grošima iskovanim u Gvozdanskom ostavi vladarsku uspomenu svog roda i banovanja. Lik Zrinskog kao lik vladara okružuju u kratici ove suverene riječi: DOMINVS ADIVTOR ET PROTECTOR MEVS — Gospodin pomoćnik i zaštitnik moj, a sa druge strane grb Zrinskih, dva suprotna orlovska krila sa zmajem, davnim simbolom Kačića, okružen natpisom MONETA NICOLAI COMITI(S) ZR (INI) = novac Nikole grofa Zrinskog. Tu više nema spomena drugom vladaru, pa je Zrinski suveren na tom novcu. To su ipak tek groši sitni novac, koji valjda i ne dopiraše do kraljevskih ruku ili njegovih vazala. Ali suverenost Nikole Zrinskog potvrđena je u svojoj vladarskoj veličini velikim talirima, koji izdaje iz kovnice u Gvozdanskom i koji su zvonili čistim srebrom svoje zemlje i u velikaškim i kraljevskim palačama onog doba, šireći slavu kraljevstva, kojom vladaju junački banovi, na čijem novcu jest viteški šljem s raskriljenim zmajem, dok mu lik Davida kralja s harfom u riječima iz psalma 71. »In te domine speravi non confundar in eternum...« »U te sam se Gospode uzdao, neću se smesti do vijeka«, otvaraju vrata vječnosti medju kraljevstvima u nebeskom carstvu.

U tom novcu Hrvatska je manifestirala svoju suverenost pred svijetom šesnaestog vijeka uoči svoje nadčovječne borbe za opstanak svoje vjere i stare kulture.

Posljednji put kovahu se hrvatski novci za doba bana Jelačića, kad bansko vijeće bijaše u prosincu g. 1848. zaključilo kovanje bakrenog i srebrnog novca. Kolikogod izvješće centralnoj vladi u Beču motiva ra kovanje novca kao nužnu potrebu zbog nestašice, ipak pojača njegova za vojne Jelačića bijaše u ono revolucionarno doba prva manifestacija suverenosti banske vlasti i hrvatskog kraljevstva.

Jedva što je zagrebačka kovnica proradila (neki je savljaju u zgradu današnjeg prirodoslovnog muzeja, a neki u samu bansku palaču) požurila se hitno inače spora centralna bečka vlada u drugim potrebama Hrvatske, da po svojem ministru financija preko baruna Kulmera ospori banskom vijeću pravo, naloživši, da se takvo kovanje koje nema »previšnje dozvole« smjesta obustavi.

U pomanjkanju dragocjene kovine za novac, koju su patrioti tako oduševljeno nagomilali pred banov stol u oči rata s Madjarima, kako to prikazuje suvremena slika, bude doneseno iz zagrebačke katedrale uz druge srebrne čak i srebrno poprsje sv. Stjepana kralja, da se iz njega iskuju srebrne evancige. Kad je došao »previšnji nalog« o obustavi kovnice, bijaše tek jedan mali dio evanciga iskovan, pa su službenici kovnice do zadnjega tog srebrnog novca zajedno s kalupima uništili, ne ostavivši u svojoj ropskoj vjernosti ni jedan za spomen. Ako je na njem bio carski natpis, kako to potvrđuje kovničar Schulz, nije onda ni tako velika šteta.

Kad se već bansko vijeće ne usudi udariti pečate suverenosti na dragocjenoj kovini, to je ipak na sitnom bakrenom bogečkom novcu »novčiću« ili »krajceru« to vijeće manifestiralo, i ako tek za kratko vrijeme, suverena prava Hrvatske. Patriotski banski vijećnici pohrvatiše tu krajcaru, nazvavši je križar (Kreuzer), dok joj s druge strane dadoše udariti po posljednji put u povijesti Hrvatske grb trojedne kraljevine s natpisom: »Trojedna kraljevina Hrvat. Slav. Dalm.« bez ikakve druge primjese stranih carskih ili kraljevskih atributa. Taj novac je zvonio po svojim simbolima čistim zvukom davnih umuklih zvona starog slobodnog i nezavisnog kraljevstva! Ovaj revolucionarni akt banskog vijeća bijaše ubrzo likvidiran nalogom ministra financija: predan prošlosti, a ban Jelačić, koji se u to doba nalazao s vojskom u Pešti, izda isto tako sa svoje strane zabranu kovanja uopće ikakvog novca, a osobito takvog revolucionarnog, pa je kovnica u koliko je dalje radila, tješila patriote s kojekakvim plaketama, u kojima se slavila junačka djela bana Jelačića i njegova vjernost caru. Taj bogečki Kreuzer ili Križar s grbom trojedne kraljevine, gdje se po posljednji put na novcu manifestirala suverenost Hrvatske, kudikamo je dragocjeniji od srebrne plakete Nijemca Bernesea-a s likom banovim i ilirskom zvijezdom i polumjesecom i s natpisom »uspomena narodjenja jugoslavjanske slobode«, s kojim taj sirotinjski »križar« nema nikakve idejne veze.

Sve su to konačno blijede sjene prošlosti, mrvice s kraljevskih trpeza prema tisućljetnim težnjama stare Hrvatske, koja nosi krvavu zublju prošlosti kroz europske tmine i minula carstva do svojih suverenih prava.

Po Banu Banovine Hrvatske odobrene

školske knjige

nove ili antikvarne

za sve škole osnovne, srednje i visoke, kao
i domaću i stranu lektiru; te sav školski pribor

PISAČI I RISAČI

najjeftinije kupujete u knjižari, antikvarijatu
i posudbenoj biblioteci

Knjižara, antikvarijat, posudbena biblioteka, papirnica

J. SOKOL

ZAGREB

Masarykova 17

Telefon 24-582

vlasnik Ing. SMILJAN J. SOKOL

član „Zadruga Sloge“, „Hrv. Radiše“, Napredka“,
„Zagrebačkog Štediša“ i „Društva Zagrebčana“.

Čekovni račun kod Poštanske Štedionice br. 31.437

3% POPUSTA U RADIŠINIM ŠTEDNIM MARKICAMA